

ირაკლი მახარაძე

ქეზოი

რუსეთის იმპერატორთა
უართველი მცველები

ბაქარ სულაქაძის
გამომცემლობა

ირაკლი მახარაძე

კანკონი

რუსეთის იმპერატორთა ქართველი მცველები

რედაქტორი მარიამ გოჩიტაშვილი

ყდის დიზაინერი გიორგი მაღრაძე

დიზაინერები: ია მახათაძე, გიორგი მაღრაძე

ტექნიკური დიზაინერი თინათინ ბერბერაშვილი

© ირაკლი მახარაძე, 2018

© ბაკურ სულაკაურის გამომცემლობა, 2018

ყველა უფლება დაცულია.

შპს „ბაკურ სულაკაურის გამომცემლობა“

დავით აღმაშენებლის 150, თბილისი 0112

ტელ: 291 09 54, 291 11 65

ელფოსტა: info@sulakauri.ge

ISBN 978-9941-23-942-7

Irakli Makharadze

CONVOY

The Georgian Bodyguards of Russian Emperors

© Irakli Makharadze, 2018

Published by Sulakauri Publishing, 2018

All rights reserved

www.sulakauri.ge

აპოლონისაგან

პირველად იმპერატორის კანვოის (ბადრაგის) შესახებ ამ ოციოდე წლის წინათ აკადემიკოს ამირან ცამციშვილისგან გავიგე, როცა გურულ მოჯირითეებზე დოკუმენტურ ფილმს ვიღებდით (ბატონი ამირანი მოჯირითეების ისტორიის პირველი მკვლევარი და ჩვენი ფილმის კონსულტანტი გახლდათ). მას შემდეგ მრავალმა წყალმა ჩაიარა. მეც ნაბიჯ-ნაბიჯ ვაგროვებდი კანვოის შესახებ მასალებს, რაშიც ძალიან დამეხმარა ჩემი მეგობარი გოგი ანდრონიკაშვილი, რისთვისაც დიდ მადლობას მოვასვენებ.

რუსულ-ქართული რთული, ხანგრძლივი, ტრაგიკული და სისხლიანი ურთიერთობის ფონზე კანვოელთა ისტორია კიდევ ერთი შეხსენებაა იმისა, როცა დაპყრობილი ქვეყნის წარმომადგენლები ნებსით თუ უნებლიეთ დგებოდნენ დამპყრობელი ქვეყნის სამსახურში და თავგამოდებით ემსახურებოდნენ მას. ამ დროს კი, ამდენი ძალისხმევა და ენერგია საკუთარი ქვეყნისთვის რომ შეეღიწათ, ალბათ დღეს განსხვავებულ სახელმწიფოში ვიცხოვრებდით.

ნიგნში გამოყენებულია პარლამენტის ეროვნული ბიბლიოთეკის, „ჯეოსელის“ ერთობლივი პროექტის

„ციფრული ფოტომატიანისა“ და კერძო კოლექციებში დაცული ფოტოები. სამხედრო კონსულტანტია მამუკა გოგიტიძე – ეროვნულ მეცნიერებათა აკადემიის სამხედრო მეცნიერების საბჭოს წევრი, ისტორიის დოქტორი, პოლკოვნიკი.

განეული დახმარებისა და თანადგომისათვის განსაკუთრებული მადლობა მინდა გადავუხადო ჩემს მეუღლეს, ნანას.

ქართველებმა უთვალავი ენერგია ჩაიმარხეს შავ მინაში.
ამის ნაცვლად იგი სავსებით რომ გაეშალნათ, ახლა ერთი
ფეხი როსტოვში გვექნებოდა, მეორე კი – სპარსეთის ყურეში.
მიხეილ ჯავახიშვილი¹

[ქართველები]... შეიძლება ვაღიაროთ მსოფლიოში
საუკეთესო კავალერისტებად, და ჩემი აზრით,
ქართველი ცხენზე, ხმლით ხელში, ჯაბნის ორ უნგრელს.
რუსეთის გენერალური შტაბის ოფიცერი, ფიოდორ ტორნაუ²

1724 წელს კურიერმა ქართლის მეფე ვახტანგ VI-ს ამბავი
მოუტანა – იმპერატორი³ პეტრე I მას რუსეთში ინვევდა.
იმპერატორი ითხოვდა, მეფეს თან ხლებოდა რამდე-
ნიმეათასიანი ჯარი და დაერწმუნებინა ქართველები,

¹ მიხეილ ჯავახიშვილი, უბის ნიგნაკებიდან, გამომცემლობა „ინ-
ტელექტი“, თბილისი, 2015, გვ. 324.

² [http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Kavkaz/XIX/1820-1840/
Tornau_2/text1_2.htm](http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Kavkaz/XIX/1820-1840/Tornau_2/text1_2.htm)

³ პეტრე I-დან 1917 წლამდე მოყოლებული, ასე ეწოდებოდა რუს
მეფეებს, ასევე გამოიყენებოდა სიტყვა царь – მეფე. იმპერა-
ტორი აღნიშნავს სხვადასხვა დაპყრობილი სახელმწიფოსგან
შექმნილი იმპერიის მმართველს.

გადასახლებულიყვნენ რუსეთში და დასახლებულიყვნენ რუსეთ-საქართველოს საზღვართან.

XVIII საუკუნის 20-ანი წლებიდან სპარსეთი დაუძლურების გზაზე იდგა. ამას ხედავდა სამეზობლო – რუსეთი და ოსმალეთიც. რუსეთის იმპერატორს სპარსეთში საკუთარი ინტერესები ჰქონდა, პირველ ყოვლისა, ეკონომიკური ხასიათისა. რუსეთს სჭირდებოდა კასპიის ზღვის მიდამოების ათვისება, ამის დასაყმაყოფილებლად და საქმის მოსაგვარებლად კი პეტრეს დამხმარე სჭირდებოდა და მან გადაწყვიტა ვახტანგ VI-ის გამოყენება. ქართლის მეფემაც იფიქრა, მომენტიტ ესარგებლა და სპარსელებისაგან განთავისუფლებულიყო. მან სამხედრო კავშირი შეკრა პეტრე I-თან. ყველაფერი ისე მოაწყვეს, თითქოს პეტრე I შენუხებული იყო საქართველოს ქრისტიანული მოსახლეობის სავალალო მდგომარეობით, სურდა მათი დახსნა სპარს-ოსმალოებისაგან და ამიტომაც აპირებდა მათ წინააღმდეგ გალაშქრებას. რუსების ეს დიპლომატიური ხრიკები ქართველებმა დაიჯერეს. „რელიგიასა და ეროვნებას ჩვენი წინაპრები ერთიმეორეში ვერ არჩევდენ. ეგონათ, რომ ყოველი ქრისტიანი, თუკი ის მართლმადიდებელი იყო, საქართველოსთვისაც იზრუნებდა, როგორც მკვიდრი ქართველი. ყველაფერს სარწმუნოებრივი თვალსაზრისით ზომავდნენ და გარეშე საქრისტიანო სახელმწიფოებთან ურთიერთობის დროს ამითვე ხელმძღვანელობდნენ“.¹ ალბათ

¹ დომენტი ოყრეშიძე, „საქართველო და რუსეთი, XVIII-XIX საუკუნეები“, ქუთაისი, წიგნის გამომცემლობა „შკოლა“, 1918, გვ. 6.

აქედან დაიწყო საქართველოს სამეფოს დასასრულის დასაწყისი, მისი გაქრობა მსოფლიო პოლიტიკური რუკიდან.

1722 წელს რუსეთის ჯარი დარუბანდისკენ დაიძრა, ვახტანგ VI კი ჯარით განჯაში ჩავიდა, სადაც უნდა შეერთებოდა რუსებს. მაგრამ პეტრე I-მა გეგმა შეცვალა და ლაშქრობა 1724 წლისათვის გადადო. ამით კი ვახტანგ VI ორ ცეცხლს შუა ჩააგდო: რუსებთან დამეგობრება არც სპარსეთს და არც ოსმალეთს არ ეპიტნავა. „საქართველო გადიდებისა და გაძლიერების მაგიერ მტრის სათარეშოდ გახდა: ქართლი აოხრდა და ოსმალეებს ჩაუვარდა ხელში, ლეკებმა ხალხს ცარცვა-გლეჯა დაუწყეს. ვახტანგ მეფეს, რომელსაც საქართველოს სახელმწიფოებრივი, კულტურული და ეკონომიური აღორძინებისათვის დაუღალავი შრომა ჰქონდა განეული და ქვეყნის აღმშენებლობითი მუშაობით იყო გატაცებული, პეტრე I-ისაგან ასე მოტყუებულსა და ყოვლად უმწეოდ მიტოვებულს საქართველოთგან გახიზნვის მეტი ალარაფერი დარჩენოდა...“¹ – წერდა ივანე ჯავახიშვილი. ეს პრელუდია იყო იმ მზაკვრული და მუხანათური პოლიტიკისა, რომელსაც რუსეთი ახორციელებდა საქართველოს წინააღმდეგ და რომლის სიავე ქართველებმა ძლიერ გვიან გაიაზრეს და მიხვდნენ, რომ „იმ მოკავშირეზე უარესი მტერი, რომელსაც თავიანთი ბედი მიან-

¹ ივანე ჯავახიშვილი, „დამოკიდებულება რუსეთსა და საქართველოს შორის XVIII საუკუნეში“, თბილისი, 1919, გვ. 11.

დეს, ორი ათასი წლის განმავლობაში არ ჰყოლიათ”.¹

სწორედ მაშინ მოუვიდა იმერეთში გახიზნულ ვახტანგ მეფეს პეტრეს შიკრიკი, რამაც ძალიან გაახარა: მას კიდევ ჰქონდა იმედი, რომ რუსეთიდან სამშობლოში ის რუსულ ჯართან ერთად დაბრუნდებოდა, მტერს გაჰყრიდა, საქართველოს გააერთიანებდა და ფეხზე წამოაყენებდა. მისი გადანყვეტილება კი რუსეთში წასვლის თაობაზე ხალხისთვის მეხის დაცემას ჰგავდა – ისინი სთხოვდნენ მეფეს ამ უბედურების ჟამს სახლში დარჩენას, ან კიდევ ერთ-ერთი შვილის დატოვებას მაინც. „ეგების მოშველებამდინ (ხალხი დარწმუნებული იყო, რომ მეფე მათ მალე მოეშველებოდა რუსის ჯარით) სულ არ წაეხდეთო“. ვახტანგ მეფემ „ქართველთ ხვეწნა ტირილს ყური არ ათხოვა“, რუსეთში საკუთარი ოჯახით გადავიდა და თან წაიყვანა 1186 კაცი.² ვახტანგის ხალხმრავალმა ამაღამ არათუ განაცვიფრა რუსები, არამედ იმედგაცრუებული დატოვა იმით, თუ რა ცოტა ქართველი ჩამოიყვანა მეფემ. საქმე ისაა, რომ რუსული ხელისუფლება, ქართველებისგან განსხვავებით, ყველაფერს პრაგმატული თვალსაზრისით უდგებოდა. ვახტანგ მეფე და მისი ამაღა – ეს იყო იარაღი მათი პოლიტიკის განსახორციელებლად. ქართველები – სამხედრო მასალა და ის ელემენტი, რითაც სურდათ დაესახლებინათ

¹ ივანე ნანუაშვილი, „რა უნდა იცოდეს ყველამ თავისუფალ სამყაროში რუსეთის შესახებ“, გვ. 124-125.

² თედო ჟორდანია, თხზულებანი, გამომცემლობა „არტანუჯი“, თბილისი, 2011, გვ. 22-23.

კასპიისპირეთის ახალი ტერიტორიები)¹. პეტერბურგში ვახტანგ მეფესა და მის ამალას ზარბაზნების სროლითა და დიდი ზეიმით შეხვდნენ, თუმცა ის „უფრო მაღლიერი იქნებოდა, რომ მის პატივსადებათ დახარჯული წამალი საქართველოს მტრების წინააღმდეგ მიმართულიყო“.²

პარალელურად პეტრემ ოსმალეთთან ზავი დადო, რომლის პირველი მუხლის თანახმად, მთელი აღმოსავლეთ საქართველო ოსმალეთს დაუთმო, თუმცა ეს ტერიტორია მის საკუთრებას არ წარმოადგენდა...³ სამაგიეროდ, კასპიის ზღვის სანაპიროებზე მდებარე ადგილები უომრად ჩაიგდო ხელში.

ვახტანგ მეფისა და მისი ქვეშევრდომების რუსეთში გადახვეწა იწვევდა აქტიური ბრძოლისგან თავის არიდებას და ძნელბედობასთან პასიური შერიგების ტენდენციებს. რუსეთის ხელისუფლება ცდილობდა, ქართველი ემიგრანტები „კასპიის ზღვის ირანული პროვინციების დაჭერა-ათვისებაში გამოეყენებინა“. რაც შეეხება დახმარების აღმოჩენას, ქართველებს განუსაზღვრელი ვადით უნდა ელოდათ, „სანამ უფალი ღმერთი იმპერატორს არ მისცემდა რაიმე შემთხვევას ძლიერი დახმარების აღმოსაჩენად...“⁴

¹ З. Д. Авалов, „Присоединение Грузии к России“, Журнал „Звезда“, Санкт-Петербург, 2009, გვ. 48.

² ოყრეშიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 9.

³ ჯავახიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 12.

⁴ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტომი IV, გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი, 1973, გვ. 424-425.

ვახტანგ მეფემ რუსეთში მრავალწლიანი ცდის შემდეგ სანუკვარ ოცნებას ვერ მიაღწია და 1738 წელს გარდაიცვალა. თუ რუსეთის მთავრობა ქართლის მეფეს და მის მრავალრიცხოვან ამაღლას გულუხვად უმასპინძლდებოდა და წლების განმავლობაში მუქთად ინახავდა, მისი სიკვდილის შემდეგ ქართველებს დახმარება თითქმის შეუწყვიტეს და მათ გადარჩენისთვის ბრძოლა დაიწყეს. ისინი ან სამშობლოში უნდა დაბრუნებულიყვნენ, ან რუსეთის ქვეშევრდომობა მიეღოთ და იქ ემსახურათ. ქართველების ნაწილი შეუერთდა მოსკოვის ქართულ კოლონიას, რომელიც XVII საუკუნის 90-იან წლებში დააფუძნა არჩილ მეფემ. პოლიტიკაში რომ არაფერი გამოუვიდათ, ქართული კოლონიის ბევრმა წარმომადგენელმა ლიტერატურულ და მეცნიერულ მოღვაწეობას მიჰყო ხელი. ნაწილი საქართველოში დაბრუნდა, ნაწილმა კი (87-მა კაცმა) თხოვნით მიმართა რუსეთის დედოფალ ანას, მიეღო ისინი სამხედრო სამსახურში და შეექმნათ ქართველ ჰუსართა ასეული.¹ დედოფალმა მათი თხოვნა დააკმაყოფილა და 1738 წლის 25 მარტს ჩამოყალიბდა ქართველ ჰუსართა ასეული, რომელიც მცირე ხანში პოლკად გადაკეთდა. ამ პოლკში რიგითად მსახურობდა პოეტი დავით გურამიშვილიც. აღსანიშნავია, რომ ქართველები მანამდეც მსახურობდნენ რუსეთის ჯარ-

¹ ზურაბ ავალიშვილი აღნიშნავდა, რომ XIX საუკუნეში ქართველ თავად-აზნაურთა მისწრაფება რუსული სამხედრო სამსახურისკენ, კერძოდ კი, კანვოისკენ, თვალში საცემი იყო. ვ. დ. Ава-ლიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 32.

ში. მაგალითად, 1723 წლის 16 სექტემბრიდან რუსეთის არმიაში შეიქმნა ქართული რაზმები.

ამავდროულად, რუსები დროს არ კარგავდნენ, ქართველ თავად-აზნაურებს ჩამოართვეს რუსი მეფის ერთგულების ფიცი, რომ ისინი და მათი შთამომავლობა რუსეთის ქვეშევრდომებად დარჩებოდნენ და საზღვარგარეთ უპასპორტოდ არ გაემგზავრებოდნენ. ჰუსარები ვალდებულნი იყვნენ მუდმივად მზად ჰქონოდათ: მუნდირები, თოფი, საომარი ამუნიცია და ცხენი – საკუთარი ხარჯით. ომიანობის დროს მამაკაცები ვალდებულნი იყვნენ, გამოცხადებულიყვნენ ომში წასასვლელად.¹

ქართველებმა, როგორც ეს სჩვევიათ, ბრძოლებში მამაცობით გამოიჩინეს თავი. მთავარსარდალი, ფელდ-მარშალი მინიხი სამხედრო კოლეგიას მოახსენებდა: „ბრძოლაში ჩაბმის წინ გამოგზავნილ იქნა ქართველ ჰუსართა ასეული, რომელიც მთელი ამ ხნის განმავლობაში ამ კამპანიაში იმყოფებოდა. ასეულის ოფიცრები და რიგითები ისე მოქმედებდნენ, როგორც შეშვენის ძალიან მამაც და სანდო ხალხს, რომელთა საჭიროება არმიაში დიდია“.²

1769 წლის ოქტომბერში ქართველ ჰუსართა პოლკი ნანილობრივ დაიშალა – ორი ესკადრონი გამოიყენეს მოსკოვის ლეგიონის შესაქმნელად და კიდევ ორი შეუ-

¹ სოლომონ ყუბანეიშვილი, „დავით გურამიშვილი ქართულ ჰუსართა პოლკში“, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა, თბილისი, 1955, გვ. 41.

² ყუბანეიშვილი. დასახ. ნაშრ., გვ. 66-67.

ერთეს კავკასიურ კორპუსს. მოგვიანებით, 1776 წელს, დარჩენილი ორი ესკადრონი გამოიყენეს ჰუსართა ცხრა ახალი პოლკის შესაქმნელად.

ამასობაში კი „...საქართველოში ყველაფერი გათავ-
და: თბილისი დაიწვა, ირაკლი მოკვდა, გიორგი მოკვდა, მეფის სახლობა რუსეთში გაიგზავნა, საქართველოში რუსეთის მთავრობა დაწესდა...“¹ ვახტანგ VI-ის ამაღლა ერთგვარ ლაბორატორიად იქცა, სადაც წლების განმავ-
ლობაში ქართველებზე დაკვირვებას აწარმოებდნენ. მეტიც, მათ სწავლობდნენ. რუსებმა ქართველთა სუსტი მხარეები ჩინებულად შეისწავლეს და შემდგომში თავის სასარგებლოდ და ჩვენ საზიანოდ მრავალჯერ გამო-
იყენეს. მოსკოვის ქართული კოლონია XVIII საუკუნის განმავლობაში და შემდგომ წლებშიც დიდ ზეგავლენას ახდენდა საქართველოს პოლიტიკაზე. მეფის ხელი-
სუფლება ოსტატურად იყენებდა საკუთარ ქვეშევრდო-
მებად გადაქცეულ ქართველებს „არა მარტო რუსეთის სასარგებლო განწყობილების პროპაგანდისტების საქარ-
თველოში, არამედ პოლიტიკური ინტრიგებისთვისაც ქართლ-კახეთის მეფის წინააღმდეგ“.²

შემდგომ წლებში, როგორც რუსეთის იმპერიაში დაბა-
დებული და აღზრდილი ქართველები, ასევე განაპირა გუბერნიად ქცეული საქართველოს მკვიდრნიც, რეგუ-
ლარულად მსახურობდნენ რუსულ არმიაში. მათ მიღ-

¹ იონა მეუნარგია, თხზულებანი, გამომცემლობა „არტანუჯი“, თბილისი, 2010, გვ. 43.

² დასახ. ნარკვევები, ტომი IV, გვ. 514.

წევებზე ბევრი დაწერილა. რად ღირს თუნდაც ის ფაქტი, რომ 1812-1814 წლებში ნაპოლეონთან ომის დროს ევროპის ფრონტზე 70-80 ქართველი ოფიცერი მსახურობდა, მათ შორის 12 გენერალი.¹ ამბობენ, ბევრი რიგითიც იყო, რაც თავისთავად არ არის გამორიცხული, მაგრამ ისტორიამ მათი გვარ-სახელები არ შემოგვინახა.

სულ მალე სახელმწიფოდაკარგულ ქართველებს სანუკვარი სურვილი აუხდათ – ისინი მსოფლიო ასპარეზზე გამოჩნდნენ. რა უნდა ყოფილიყო იმაზე უფრო „მოკლე გზა“ მსოფლიო სცენაზე გამოსვლისა, ვიდრე უზარმაზარი იმპერიის სიცოცხლით ცხოვრება, მის სამსახურში თავქუდმოგლეჯით გადაშვება, მით უმეტეს, როცა ზურგს უზარმაზარი ძალა – რუსული არმიის სახით გიმაგრებს. რა უფრო აღაგზნებდა ქართველს – მსოფლიოსთვის უცნობი და „მიყრუებული“ ქვეყნის, ანუ სამშობლო-საქართველოს ნაბიჯ-ნაბიჯ რუტინული შენება, თუ რუსული სახელმწიფოს სამსახურში ყოფნა და მისი დაცვა?

მას შემდეგ რაც რუსეთმა საქართველო დაიპყრო და ქართული სახელმწიფოებრიობა მოსპო, ქართველი ერის ნაღები საზოგადოების უდიდესი ნაწილი მშვენივრად მოერგო არსებულ სიტუაციას; რუსის სამსახურში ყოფნა ქართველ ადამიანს საშუალებას აძლევდა,

¹ უნებურად, ილია ჭავჭავაძის პადპარუჩიკ № გამახსენდა „მგზავრის წერილებიდან“. მისი ლოგიკით ხომ ბევრი გენერალი „დიდი ცივილიზაციის“ მანიშნებელია და ჩვენში ცივილიზაციის შეტანა კი... რუსეთის დამსახურებაა.

პრივილეგირებულ მდგომარეობაში ყოფილიყო, თავი უცხოდ არ ეგრძნო, ესე იგი ამ ბუნებრივად უცხო ორგანიზმის განუყოფელ ნაწილად ქცეულიყო. ძველი ქართული ანდაზისა არ იყოს, მელას თავისი მახრჩობელა უყვარდაო... რუსულმა ადმინისტრაციამ კი საკუთარი მიზნების განსახორციელებლად მშვენივრად გამოიყენა ქართველი თავადაზნაურობა და შემდეგ „ის, როგორც გამოწურული ლიმონი, ისე გადააგდო. სახელოვანი ქართველი თავადაზნაურობა, მოკლებული ყოველნაირ ინიციატივას... იძულებული შეიქმნა ზემოდან მიგდებული ნასუფრალით ეცხოვრა“.¹ ამ სავალალო გარემოებას მიზეზთა მთელი კომპლექსი უძღოდა წინ და დამნაშავედ მხოლოდ ქართული ხასიათის დასახელება არ იქნება მართებული. როგორც ჩანს, სახელმწიფოებრიობისა და ერის გადარჩენისთვის საუკუნეების განმავლობაში მიმდინარე ბრძოლამ ქართველობა ძალ-ღონისგან დაცალა, მასაში კი იძულებითმა კონფორმიზმმა დაისადგურა. მიუხედავად აჯანყებათა მთელი სერიისა, რომელიც XIX საუკუნეში მოხდა და რომელიც რუსებმა ისევ და ისევ ქართველთა დახმარებით სასტიკად ჩაახშვეს, ქართველობას აღარ შეეძლო მედგარი წინააღმდეგობა გაენია რუსებისთვის, და როგორც იტყვიან, ჩათრევას ჩაყოლა ამჯობინა...

აღსანიშნავია, რომ ქართველები ახალი „სამშობლოსა“ და პატრონის ყველაზე ერთგული და საიმედო

¹ Н. Марр, История Грузии, культурно-исторически набросок, Леланд, Москва, 2015, გვ. 12.

დამცველები გახდნენ. ისინი აკეთებდნენ ბევრად უფრო მეტს, ვიდრე ეს მათ მოეთხოვებოდათ. გიორგი მუხრანბატონი (1820-1877), სენატორი, მეფისნაცვლის საბჭოს წევრი, მთავარი სამმართველოს სასამართლო საქმეთა დეპარტამენტის დირექტორი თავის წიგნაკში „О существе национальной индивидуальности и об образовательном значении крупных народных единиц“, (Тифлис, 1872) მრავალი ქართველისთვის „გულზე მალამოდ მოსადებ“ სიტყვებს წერდა: „საქართველო მალე მოისპობა, ამას ეჭვი არ უნდა; ამისი მსგავსი ბუნებაშიც ბევრია – დიდი თევზი პატარას ჭამს, დიდი მხეცი – პატარას... ჩვენ მომავალი არა გვაქვს და უმჯობესია ჩვენი გადაგვარება და გარუსება“.¹ მუხრანბატონი რა მოსატანია და თვით პლატონ იოსელიანმა ქართველებს ასე მიმართა: „ბრიყვებო! არ იცით, რომ საქართველოს საქმე წასულია!“ და მოუწოდებდა ქართულ ენაზე წერის დანებებას და რუსულზე გადასვლას. რუსულად ვწერ და რას ვაგებ ამითო! „ნაცვლად ამისა, მადლობას ვიმსახურებ – ჩინებს, ფულსა და

¹ გიორგი მუხრანბატონი პარიზში გარდაიცვალა. როცა თბილისში ჩამოასვენეს, კუბო იმდაგვარად იყო ჩადგმული ყუთში, რომ ვერ გაარკვიეს, საით იყო თავი და საით – ფეხები. ვაგონიდან გადმოტვირთვისას მუშებმა იქვე მდგომ აკაკი წერეთელს ჰკითხეს: – ბატონო, იქნებ გვიბრძანო, საით აქვს თავი მიცვალებულსო? აკაკიმ უპასუხა: – აბა, რა გითხრათ, ჩემო ძმებო! სიცოცხლეში რომ ვერ გავუგეთ, საით პქონდა თავი, სიკვდილის შემდეგ ვინლა გაუგებს მაგ კურთხეულსო! „აკაკის ლიმილი“, გამომცემლობა „ნაკადული“, თბილისი, 1991, გვ. 82-83.

პატივისცემას. ქართულს ენაზე დანერილს კი ვინ წაიკითხავს! არავინ".¹ მსგავსი დამრიგებლური ხასიათის შეგონებანი ამართლებდნენ რუსული სახელმწიფოს დამპყრობლურ პოლიტიკას და რუსი რეაქციონერების წისქვილზე გამუდმებით ასხამდნენ წყალს. ისინი კი პირდაპირ მოუწოდებდნენ პატარა ერებს ეროვნულ ტრადიციებზე ხელის აღებას. მათი გარუსების აუცილებლობას ყურით მოთრეული და გამოგონილი საბუთებით ამტკიცებდნენ. სწორედ მათნაირებზე თქვა მიხეილ ჯავახიშვილმა ჭეშმარიტი სიტყვები: „როცა რუსი უარს ამბობს რუსობაზე, ისევ რუსად რჩება. თუ ქართველი აღარ ქართველობს, იცოდეთ, გარუსებულია“.²

ერთი საინტერესო ამბავი გამახსენდა ამასთან დაკავშირებით – დრამატურგსა და საზოგადო მოღვაწეს გიორგი შერვაშიძეს თავისი დეიდაშვილისთვის, პოეტ მამია გურიელისთვის შეუთავაზებია „ხელის-არ-ჩამომრთველთა“ საზოგადოების დაარსება: არ გავუწოდოთ ხელი არც ერთ ქართველს, რომელიც სამშობლოს განუდგა, საკუთარი კარიერისა და კეთილდღეობისთვის ერის სამსახური დაივიწყა და დამპყრობლის მოხელე ან ყურმოჭრილი მონა-მორჩილი გახდაო. მამია გურიელს ნაღვლიანი ღიმილით მიუგია: ჩემო გიორგი, ეგენი იმდენი არიან,

¹ ალექსანდრე კალანდაძე, „ქართული ჟურნალისტიკის ისტორია“, II (1853-1863), „განათლება“, თბილისი, 1984, გვ. 5.

² მიხეილ ჯავახიშვილი, „უბის წიგნაკებიდან“, გამომცემლობა „ინტელექტი“, თბილისი, 2015, გვ. 255.

რომ მაშინ მე და შენ ხელები გულზე უნდა დავიკრიფოთ და ისე ვიაროთო...¹

XIX საუკუნის შუა წლებში კი ქართველებმა იმდენად დაიმსახურეს ახალი პატრონის ნდობა, რომ მათ დააკისრეს რუსი მეფის დაცვა. ამით კი საშუალება მიეცათ კიდევ ერთხელ დაემტკიცებინათ საკუთარი ერთგულება, რაც უმაღლეს დონეზე აღასრულეს კიდევაც.

¹ თამარ პაპავა, „დიდი სახეები პატარა ჩარჩოებში“, გამომცემლობა „მერანი“, თბილისი, 1990, გვ. 379-380.

მსოფლიოს ნებისმიერი სამეფო კარის ისტორიები სავსე იყო ინტრიგებით, მკვლელობებითა და სისხლიანი წარსულით. მოსკოვის დიდი მთავრების, შემდეგ რუსი მეფეების, იმპერატორებისა და მათი ოჯახების დაცვა და უსაფრთხოება პრიორიტეტულ და სერიოზულ ამოცანად მიიჩნეოდა. ამ მხრივ არც საქართველო ყოფილა გამონაკლისი. მემკვიდრეთა ცნობით, დავით IV აღმაშენებელს ერთგული მოლაშქრეებისგან შეკრებილი საკუთარი დაცვა, პირადი გვარდია ან სხვანაირად, მონასპანი ჰყავდა, რომელიც მშვენივრად გაწვრთნილი ხუთი ათასი მხედრისგან შედგებოდა. მაგრამ ეს თემა ჩვენი წიგნის ინტერესს სცილდება და უმჯობესია, ისევ რუსეთს დავუბრუნდეთ.

XVI საუკუნიდან რუსი მეფის მოსასვენებელში, ელჩებთან შეხვედრისას, მეფის ტახტთან ან მის უკან იდგნენ ეგრეთ წოდებული „რინდები“ – ახალგაზრდა მამაკაცები ცნობილი ოჯახებიდან. ეს დაცვა თავის დროზე ივანე მრისხანის მამამ ჩამოაყალიბა. მათ შეიარაღებას მოზრდილი ცული, ხმალი და კომბალი შეადგენდა. ივანე მრისხანემ გააგრძელა მამის წამოწყებული საქმე და ისტორიას შემორჩა მის მიერ შექმნილი, ავადსახ-

სენებელი „ოპრიჩნინა“.¹ „ოპრიჩნიკები“² იცავდნენ მეფის უსაფრთხოებას და საზოგადოებაში ყველანაირი მეთოდებით ატარებდნენ მეფის პოლიტიკას. თეთრ სამოსში გამოწყობილი „რინდებისგან“ განსხვავებით, „ოპრიჩნიკებს“ გამოარჩევდათ შავი სამოსი და მეფისადმი ერთგულების სიმბოლო – ძაღლის თავი და ცოცხი, რომელიც უნაგირზე იყო მიმაგრებული. ძაღლის თავი პატრონისადმი ერთგულებას ნიშნავდა, ხოლო ცოცხი იმას, რომ „ოპრიჩნიკები“ ყველანაირ მტერს გახვეტდნენ სახელმწიფოდან. „ოპრიჩნიკების“ ხელმძღვანელი თავად მეფე გახლდათ, ხოლო უშუალო უფროსი – მალიუტა სკურატოვი.³

რომანოვების დინასტიის გამეფების შემდეგ, 1613 წელს, დაიწყო არმიის რეორგანიზაცია. ალექსეი მიხაილოვიჩის მეფობისას შეიქმნა პირველი პირადი კავალერიის ესკორტი, რომელმაც დიდხანს ვერ იარსება. XVII საუკუნის მიწურულს პეტრე I-მა ყველა უწინდელი ფორმირება დაშალა და მათ ადგილას ჩამოაყალიბა

¹ ოპრიჩნინა (რუს.) – ისტ. 1. განსაკუთრებულ ღონისძიებათა სასტემა, რომელიც განახორციელა ივანე IV-მ (მრისხანემ) რუსეთში 1565-1584 წლებში მსხვილ ბოიართა ოპოზიციის დასათრგუნავად და რუსული ცენტრალიზებული სახელმწიფოს განსამტკიცებლად; 2. ამ ღონისძიებათა განსახორციელებლად შექმნილი ჯარი.

² ოპრიჩნიკი (რუს.) – ისტ. ოპრიჩნინის ჯარებში მყოფი.

³ Дмитрий Ключков, „Отличные храбростью“, Собственный Его Императорского Величества конвой, Олма Медиа Групп, 2014, გვ. 9.

ევროპულ ყაიდაზე განვრთნილი, კარგად შეიარაღებული და ჩაცმულ-დახურული არმია. პეტრე I-ის დროს გაჩნდა ცხენოსან კავალერგარდთა როტა, რომელშიც 71 კაცი შედიოდა. ეს იყო შვედეთის მეფე კარლოს XII-ის ელიტარული კავალერისტების მიბაძვით შექმნილი ქვედანაყოფი, რომელიც მეფეს იცავდა, ომიანობის დროს კი იგი წარმოადგენდა უკანასკნელ რეზერვს. კავალერგარდიამ რამდენიმე ათეული წლის განმავლობაში ცვლილებები განიცადა – მას ხან აუქმებდნენ, ხან ისევ აღადგენდნენ.

რუსეთის საიმპერატორო კანვოის ისტორია 1811 წლის 18 მაისიდან დაიწყო, როცა შავიზღვისპირეთის კაზაკებისგან წარმოიშვა ალექსანდრე I-ის პირადი დაცვა. მას ეწოდებოდა: Собственный Его Императорского Величества конвой – მისი საიმპერატორო უდიდებულესობის პირადი კანვოი. თუმცა ჯერ კიდევ 1775 წელს რუსულ არმიაში აღნიშნულია ეკატერინე დიდის კანვოი. რუსულ სიტყვა конвой-ს (ბადრაგი) 1917 წლის რევოლუციამდე განსხვავებული მნიშვნელობა ჰქონდა. რუსი ლექსიკოგრაფისა და მწერლის ვლადიმირ დალის ლექსიკონის მიხედვით, конвой ნიშნავდა არა მარტო ტუსალების ბადრაგს, არამედ დაცვას, გაფრთხილებას, ასევე მეომართა ჯგუფს, რომელიც იცავდა სავაჭრო გზებს.

1829 წელს მეფე ნიკოლოზ I-მა კავკასიელებისგან ჩამოაყალიბა პირად მცველთა რაზმი და უწოდა კავკასიის სამთო ნახევარესკადრონი, რომელიც ძველი გვარდიის უფლებებით სარგებლობდა. სწორედ ნიკოლოზ I-მა ჩაუყარა საფუძველი დანაყოფს იმ სახით, რომელსაც

ისტორია იცნობს როგორც მისი საიმპერატორო უდიდებულესობის პირად კანკოის. 1832 წლიდან ეს დანაყოფი უკვე მუდმივად და პროფესიონალურ საწყისებზე ასრულებდა მეფის დაცვის ფუნქციებს.¹ აღსანიშნავია, რომ მსგავსი იდეა ჯერ კიდევ 25 წლის წინ წამოაყენა საქართველოს მთავარსარდალმა, რუსეთში დაბადებულმა პავლე ციციანოვმა (ციციშვილმა), რომელიც ალექსანდრე I-ისადმი გაგზავნილ წერილში ასაბუთებდა რუსული სახელმწიფოსთვის ყაბარდოელებისგან დანაყოფის შექმნის სიკეთეს. მისი აზრით, ყმანვილები რომ ნახავენ დედაქალაქის სიმშვენიერესა და სიმდიდრეს, ეს დიდ შთაბეჭდილებას მოახდენს მათზე და პეტერბურგში სამწლიანი სამსახურის შემდეგ, გზა გაეხსნებათ მაღალი თანამდებობისა და სამსახურებისკენ; შესაბამისად ისინი არჩევდნენ წყნარ და უშფოთველ ცხოვრებას რუსული იმპერიის სამსახურში, ვიდრე ყაჩაღებისა და მტაცებლების ყოფას. ეს იდეა მოიწონა ალექსანდრე I-მა, მაგრამ სხვადასხვა გარემოების გამო მისი განხორციელება გადაიდო.

ახალშექმნილ კავკასიელთა ქვედანაყოფს, რომლის შემადგენლობაში შედიოდნენ: ყაბარდოელები, ჩეჩნები, ნოღაელები და სხვა კავკასიელ ხალხთა მაღალი წოდების პირები, ხელმძღვანელობდა როტმისტრი სულთან აზამათ გირეი. ისინი პეტერბურგში ჩავიდნენ 1829 წლის მაისში და თვე-ნახევრიანი დასვენებისა და პეტერბურგის გაცნობის შემდეგ შეუდგნენ ვარჯიშს. მეფის ბრძა-

¹ Ключков, დასახ. ნაშრ., გვ. 20-21.

ნებით, მთიელთა ქვედანაყოფი დაექვემდებარა ჟანდარმთა შეფს, გენერალ-ადიუტანტ ბენკენდორფს. კავკასიელებს უწყალობეს მდიდრული ფორმა და საკმაოდ მაღალი ხელფასი. სამსახურის მოხდის შემდეგ კანვოელებს კავალერიის კორნეტის წოდებას ანიჭებდნენ ყველა აქედან გამომდინარე პრივილეგიებით.¹ ბენკენდორფმა პირადად შეიმუშავა მათთვის სწავლების შინაგანანესი, სადაც მითითებული იყო, რომ მათ მენიუში არ უნდა ყოფილიყო ღორის ხორცი და ღორი. სასტიკად აიკრძალა სხვა დიდგვაროვნების (რუსების) მხრიდან დაცინვა. პირიქით, მოუწოდებდნენ მათთან დამეგობრებას. მარშირება და მსგავსი ვარჯიში მათთვის არ უნდა ესწავლებინათ; კავკასიელებს არ ეკრძალებოდათ სახის რამდენჯერმე დაბანა, როგორც მათ სჩვევიათ. მოლას შეეძლო მათი ნახვა, როდესაც მოესურვებოდა, საკლასო ოთახებშიც კი. თვალყური უნდა ედევნებინათ, რომ მათთვის ლოცვაში ხელი არავის შეეშალა, არც მასწავლებლებს და არც მოსწავლეებს; არავის არაფერი ცუდი არ უნდა ეთქვა მათი რელიგიის შესახებ და არ გაენია პროპაგანდა სარწმუნოების შეცვლის თაობაზე. ასევე აკრძალული იყო მათი გაროზგვა, რაც კაზაკების მიმართ აპრობირებულ მეთოდად იყო აღიარებული. დაშვებული იყო მთიელების შეხვედრა თვისტომებთან.

კანვოი შედიოდა საიმპერატორო გვარდიაში, რომელიც რუსული არმიის ელიტურ დანაყოფს წარმოადგენ-

¹ Николай Галушкин, Собственный Его Императорского Величества Конвой, ЗАО Центрполиграф, 2008, გვ. 36-37.

და. რჩეულ, სხვადასხვა ეროვნების მეომრებისგან დაკომპლექტებულ ამ ქვედანაყოფს განსაკუთრებული უფლებები ჰქონდა. ელიტარულობა გამოიხატებოდა ამ ქვედანაყოფის კანდიდატების ძალზე სკრუპულოზური შერჩევით, მაღალი ხელფასითა და სხვებისგან გამორჩეული პრივილეგიებით. 1855 წლის მონაცემებით, როტმისტრს ეძლეოდა 564 რუბლი, შტაბს-როტმისტრს – 468; პოლკოვნიკს – 732; პორუჩიკს – 390; კორნეტს – 333; კანკონის უფროსს დამატებით „სასადილო ფულად“ გამოყოფილი ჰქონდა 500 რუბლი.¹

ბევრის აზრით, მისი უდიდებულესობის კანკონიში მოხვედრა შესაძლებელი იყო პროტექციის საშუალებით, ანდა, თუ ცნობილი სამხედრო პირის შვილი იყავი. თუმცა კანკონელები ამას უარყოფდნენ. მათი მტკიცებით, მისი უდიდებულესობის კანკონიში განსაკუთრებული თვისებების (ფიზიკური მონაცემები, კომუნიკაბელურობა, გამჭრიახობა, განვითარების მაღალი დონე) გამოხედებიან და არა წარმომავლობისა და მამის ღვანლის დახმარებით.

მკაცრი დისციპლინა, სუბორდინაცია, სამსახურებრივი მოვალეობის უნაკლოდ შესრულება იყო მთავარი და უპირობო ოფიცერთა ურთიერთობაში. ოფიცრები ერთმანეთს „შენობით“ მიმართავდნენ (შენ, თქვენო აღმატებულება ან შენ, ბატონო პოლკოვნიკო); „შენ“ გამოხატავდა იმ ძმურ ურთიერთობას, რაც გამეფებული

¹ Степан Петин, „Собственный Его Императорского Величества конвой“. Тип. А.С. Суворина, СПб, 1899, გვ. 147.

იყო კანვოში. უფროსობა ახალმოსულთაც სთავაზობდა, რომ ერთმანეთისთვის შენობით მიემართათ, რათა თავი შინაურად ეგრძნოთ კანვოელთა ოჯახში, რადგან, როგორც ავტორი გალუშკინი აღნიშნავს, – ოფიცერს „შენ“ ბევრად მეტს ავალდებულებდა და უფრო მეტს ნიშნავდა, ვიდრე ოფიციალური „თქვენ“.¹

კანვოის საიმპერატორო სახლის მშვიდობიანად ცხოვრებაში მნიშვნელოვანი როლი ჰქონდა. ის გვერდიდან არ შორდებოდა იმპერატორსა და მის ოჯახს, იცავდა იმპერატორის სასახლეებს, მონაწილეობდა იმპერატორის კარზე გამართულ ყველა დღესასწაულში, უცხოური დელეგაციების შეხვედრებში, სამეფო ოჯახის საქორწინო ცერემონიებში და ა. შ.

1874 წლის 17 იანვარს დიდი მთავრის, ნიკოლოზ ნიკოლოზის ძის თანდასწრებით უელსისა და დანიის უფლისწულები გაოცებულნი დარჩნენ კავკასიელთა თავანყვეტილი ჯირითითა და ეფექტური ფინალური შეტევით, რომელიც განახორციელა კავკასიის პირველმა და კაზაკთა მეორე ესკადრონმა. ამ სანახაობამ ისეთი შთაბეჭდილება მოახდინა პრინცებზე, რომ მათ საგანგებოდ აღნიშნეს, ამდაგვარი არაფერი გვინახავს და არც მოველოდითო.²

1879 წელს რუსეთს ეწვია სპარსეთის შაჰი ნასრ-ედ-დინი. პეტერბურგში მის პატივსაცემად გაიმართა აღლუმი, სადაც, რალა თქმა უნდა, მონაწილეობდნენ კანვოე-

¹ Галушкин, დასახ. ნაშრ., გვ. 150-151.

² Петин, დასახ. ნაშრ., გვ. 178.

ლები. მათმა სამხედრო განვრთნამ და იერსახემ ისეთი შთაბეჭდილება იქონია შაჰზე, რომ თხოვნით მიმართა ალექსანდრე II-ს, რათა დახმარებოდა მის ქვეყანაშიც შეექმნა ასეთივე სამხედრო კონტინგენტი. მიუხედავად იმისა, რომ სპარსეთს დახმარებას ავსტრიელები და ინგლისელები ჰპირდებოდნენ, რუსული კანვით „დატყვევებულმა“ შაჰმა არჩევანი რუსეთზე შეაჩერა. თბილისში ყოფნისას შაჰმა მეფისნაცვალს სთხოვა რუსი ოფიცრების გაგზავნა სპარსეთში, რაზეც პეტერბურგიდან მალე დასტური მიიღო. ისიც უნდა აღვნიშნოთ, რომ შაჰის შვილი – პრინცი მირზა კული აქბარი – კანვოში ჩაირიცხა.

ბევრს, მათ შორის მწერალ ალექსანდრ სოლჟენიცინსაც მიაჩნდა, რომ კანვოი მხოლოდ ცერემონიალური ფუნქციების შესასრულებლად იყო მოწოდებული, მაგრამ ეს სიმართლეს არ შეეფერება. კანვოი ასევე მონაწილეობდა საომარ ბატალიებშიც (მათ სათვალავშია შვიდი ომი და უამრავი სამხედრო ექსპედიცია) და არაერთხელ თავისი სიმამაცით გადაურჩენია იმპერატორები. „ესენი ჩემი ძიძები არიან, – ასე წარუდგინა რუსეთ-თურქეთის ომიდან (1877-1878) დაბრუნებულმა იმპერატორმა ალექსანდრე II-მ კანვოის წევრები მეუღლეს, – მათი წყალობით საღ-სალამათი დავბრუნდი ომიდანო“.¹ ომში გამოჩენილი მამაცობისთვის დააჯილდოვეს მეაბჯრეები ნიკოლოზ ჩხეიძე და გიორგი ლოლობერიძე. ინდივიდუალური ჯილდოებით – ოქროს მედლით მამა-

¹ Петин, დასახ. ნაშრ., გვ. 220.

ცობისათვის (ეს კი არცთუ ხშირად ხდებოდა) დაჯილდოებული იყო სამი ქართველი მეაბჯრე – დავით ნიჟარაძე, გიორგი თვალთვაძე და კირილე მაჭავარიანი.¹ ხელისუფალნი და დიდგვაროვანი სტუმრები არ იშურებდნენ ჩინ-მედლებს მეფის სამსახურში მყოფთათვის. 1873 წლის 15 აპრილს ქართველების გამოსვლით მოხიბლულმა რუსეთში ვიზიტით მყოფმა გერმანიის იმპერატორმა და პრუსიის მეფე ვილჰელმ I-მა ხუთი კანვოელი პრუსიის „ნითელი არწივის“ მედლით დააჯილდოვა. მათ შორის იყვნენ: რუბენ ლოლობერიძე, კონსტანტინე ცომაია და ივანე შერვაშიძე. იმავე წლის 25 ივლისს კი კანვოიში სამსახურისთვის ოქროს მედლით დაჯილდოვდა თავადი იოსებ ანდრონიკაშვილი. დანაყოფში სამსახურის დროს მას ასევე მინიჭებული ჰქონდა წმინდა სტანისლავის ორდენი სტანისლავის ლენტზე. ასევე მიენიჭათ ოფიცრის წოდება და შესაბამისი ჯილდოები იუნკერ ტევტორ (სავარაუდოდ, თევდორე) მუშტარაულს და მეაბჯრე გიორგი ნიკლაურს.²

თავის მხრივ, კანვოელები ამაყოფნენ და თვალისჩინივით უფროთხილდებოდნენ მიღებულ ჯილდოებს – მედლებს, ორდენებსა და სხვა სამკერდე ნიშნებს. ნითელ არმიას გამოქცეული, კონსტანტინოპოლს შეფარებული ყოფილი კანვოელი პოლკოვნიკი დავით (უჩა) დადიანი (მის შესახებ ქვემოთაც ვისაუბრებთ) ამერიკაში გადაბარგებას აპირებდა, ნებართვისთვის კი იძულებული

¹ Ктотков, დასახ. ნაშრ., გვ. 199.

² http://www.gazavat.ru/journal3.php?mag_id=17&article_id=97

გახდა მიემართა საბჭოთა საკონსულოსთვის. ის ჩოხა-ახალუხში გამოეწყო, მკერდზე პირველ მსოფლიო ომში მიღებული წმინდა გიორგის IV ხარისხის ჯვარი ჩამოიკიდა (დადიანი ჩეჩენ ცხენოსანთა პოლკის პოლკოვნიკი გახდათ) და საკონსულოში გაემართა შეხვედრაზე. მოლაპარაკებაზე დადიანი ცდილობდა, თავაზიანი ყოფილიყო და თითქოს მიაღწია კიდეც სანადელს, მაგრამ მოულოდნელად საბჭოთა ჩინოვნიკმა შეხედა მის ჯვარს და ამრეზით თქვა: „აი, ამ ზანზალაკს კი სულ ტყუილად ატარებთ“. „რომელ ზანზალაკს?“ – მშვიდად იკითხა დადიანმა. „აი, ამას“, – და ჩინოვნიკმა ჯვარზე მიუთითა. მას სიტყვა არ ჰქონდა დასრულებული, რომ დადიანმა ორჯერ მუშტი სახეში გაარტყა და ჩინოვნიკი ნოკაუტში ჩააგდო. ხმაურზე გვერდით ოთახიდან სხვა ჩინოვნიკები გამოცვივდნენ, მაგრამ დადიანის კვალიც გამქრალიყო.¹ დადიანი ამერიკაში მაინც ჩავიდა...

იბადება ბუნებრივი კითხვა – რაში სჭირდებოდა რუსეთის ხელისუფლებას კავკასიის ჭრელი ხალხებისგან შემდგარი კანკოის რაზმები? პასუხი ერთმნიშვნელოვანია – ეს განპირობებული იყო წმინდა სამხედრო-პოლიტიკური მოსაზრებით.

ირანისა და თურქეთის წინააღმდეგ წარმოებული ომების შედეგად რუსეთმა შეძლო გაეფართოებინა საკუთარი ტერიტორიები და გავლენა კავკასიაში, მაგრამ

¹ Борис Энгельгардт, „Воспоминания камер-пажа“. Балтийский архив, Русская культура в Прибалтике, Том 2, Таллинн, 1996, გვ. 255.

ამავე დროს, გადაეყარა ერთი შეხედვით გადაუჭრელ პრობლემას მრავალრიცხოვან, მებრძოლ მთიელთა სახით, რომელთაც საკუთარი ტრადიციები, ადათ-წესები, სარწმუნოება და ენა ჰქონდათ. მათ არ სურდათ დამორჩილებოდნენ რუსეთის იმპერიულ ამბიციებსა და ზრახვებს, ხშირად ძალდატანებით გაქრისტიანებას, და იარაღით ხელში ეწინააღმდეგებოდნენ კავკასიის კოლონიზაციას.

ხშირი ეგზეკუციები, სადამსჯელო ოპერაციები, მუდმივი და ქანცგამწყვეტი ომი დაპყრობილი მიწების შეურიგებელ მოსახლეობასთან, უზარმაზარი დანაკარგები ცოცხალი ძალის სახით (თუმცა რუსეთის ხელისუფლება „საზარბაზნე ხორცის“ რაოდენობას არასოდეს ითვლიდა), ოკუპირებულ ტერიტორიებზე დიდი სამხედრო კონტინგენტის შენახვის საჭიროება და აუცილებლობა – ეს ყველაფერი მთავრობისგან უზარმაზარ ფინანსურ რესურსს მოითხოვდა.

კავკასიაში მუდმივი კონფლიქტების მოსაგვარებლად დანაყოფის შექმნა იმდროინდელ რუსულ ხელისუფლებას პანაცეად მიაჩნდა. მათი აზრით, უფრო იოლი და იაფი გამოსავალი იყო კავკასიელ დიდგვაროვანთა ოჯახების შვილებისგან ახალი ტიპის პრორუსული ადამიანების გამოზრდა, რომლებიც შეისისხლხორცებდნენ რუსულ იდეოლოგიას, გარუსდებოდნენ, რის შემდეგაც რუსეთისვე სამსახურში ჩადგებოდნენ, რუსულ იდეებსა და „ცივილიზაციას“ შეიტანდნენ საკუთარ ხალხებში და შესაბამისად, რუსების მხარეზე მოაქცევდნენ მათ.

ამავდროულად, ხელისუფლებას სურდა ეჩვენებინა, რომ რუსეთი მიისწრაფვის კავკასიელთა კეთილდღეობისა და ბედნიერებისკენ და არა მათი დამორჩილებისკენ. ასევე არ გამორიცხავდნენ სამსახურგავლილი კავკასიელი კანკონელების გამოყენებას რუსი ხელისუფლების საიდუმლო აგენტების როლში.¹ ერთი სიტყვით, სურდათ რუსული იმპერიული იდეების პროპაგანდისტების გამოზრდა და შემდეგ მათი ხალხში გაშვება.

ამასთან, რუსეთის მეფეს სურდა მთელი ევროპისა და დანარჩენი მსოფლიოსთვის ეჩვენებინა, რომ ახალდაპყრობილი მიწების მოსახლეობა სრულ მორჩილებაში ჰყავდა. ამის საჩვენებელი ყველაზე კარგი მაგალითი კი უცხოელი დიპლომატების თვალწინ სამეფო კარზე მომსახურე კავკასიელთა დანაყოფები იყო. ამით უცხოელთ ყველა ეჭვი უნდა გაქარწყლებოდათ, თუ ვინ იყო კავკასიის რეალური ბატონ-პატრონი.

ზოგიერთი მკვლევრის აზრით, დანაყოფი წარმოადგენდა მძევლების ერთგვარ ინსტიტუტს, ამანათს (რაც არაბულად უსაფრთხოებას ნიშნავს), როგორც მას ეძახდნენ, სადაც ზრდიდნენ კავკასიელ თავად-აზნაურთა შვილებსა და ნათესავებს, რომლებიც ძალდატანებით ჰყავდათ განვეული პეტერბურგში შემდგომი პოლიტიკური მიზნების განსახორციელებლად (საქართველოს ისტორიაში უცხოელი დამპყრობლები ხშირად მიმართავდნენ მძევლების აყვანის ამდაგვარ წესს. გაიხსენეთ თუნდაც, ნადირ-შაჰის მიერ ახალგაზრდა ერეკლეს

¹ Петин, დასახ. ნაშრ., გვ. 78.

ნაყენა და უთვალავი სხვა მაგალითი). მთავრობამ ეს წეს-ჩვეულება მთიელებისგან გადმოიღო, ოღონდ იმ განსხვავებით, რომ მძევალი-ამანათი არ იჯდა ციხეში, მას არ აიძულებდნენ მძიმე ფიზიკურ მუშაობას და იგი არ ითვლებოდა მონად, თუმცა უნებართვოდ სახლში დაბრუნება არ შეეძლო. რუსული ხელისუფლება ყოველნაირ ბერკეტს იყენებდა პოლიტიკური ზეწოლის განსახორციელებლად, თუმცა ამანათების ინსტიტუტმა ვერ გაამართლა და საბოლოოდ კავკასიაში სინყნარე და წესრიგი რუსებმა ცეცხლითა და მახვილით დაამყარეს.

მიუხედავად იმისა, რომ აღმოსავლური კანვოი, როგორც კავკასიელებით დაკომპლექტებულ დანაყოფებს ეძახდნენ, მუდამ იმპერატორთა მწყალობელი ყურადღებით სარგებლობდა, კანვოელები ხშირად ვერ ამართლებდნენ რუსების იმედებს. 1828-1850 წლების განმავლობაში კავკასიელ აჯანყებულთა მხარეზე ოთხი კანვოელი ოფიცერი გადავიდა.¹ 1877 წელს ჩეჩნეთსა და დაღესტანში აჯანყებათა სერია მოხდა. ესკადრონის რამდენიმე წევრმა უღალატა დადებულ ფიცს და აჯანყებულებს შეუერთდა, რის გამოც ზოგიერთი ჩამოახრჩვეს, ზოგი სამსახურიდან დაითხოვეს და ზოგი კი კატორლაში გადახვეწეს.² უფროსობა აცხადებდა, რომ კაზაკები, კავკასიელებისგან განსხვავებით, ყოველთვის გამოირჩეოდნენ სანიმუშო ყოფაქცევით, ემორჩილებოდნენ შინაგანანესს და არასოდეს არღვევდნენ წეს-

¹ Галушкин, დასახ. ნაშრ., გვ. 541.

² Клочков, დასახ. ნაშრ., გვ. 135.

რიგს. უნდა ითქვას, რომ უფროსობა კავკასიელებს, განსაკუთრებით ეს ითქმის ჩეჩნებზე, ბოლომდე არ ენდობოდა, რადგან ისინი სხვა მთიელებისგან განსხვავებით, კანკოიში გამეფებული წესებისადმი ყველაზე მეტად გამოხატავდნენ დაუმორჩილებლობას და აშკარა უკმაყოფილებას. რამდენიმე ინციდენტის შემდეგ, 1836 წელს, გადანყვიტეს ჩეჩნების კანკოიდან დათხოვნა. ფილის ბოლო წვეთი მეაბჯრე ბასხან უმბაევის ამბავი იყო: მან ყაზარმაში ყელი გამოჭრა საკუთარ მსახურს, შემდეგ კი სროლა აუტეხა თავის ამხანაგებს, რომელთაც საპასუხო სროლის შედეგად ადგილზევე მოკლეს უმბაევი. მომდევნო წლებში რამდენიმე ჩეჩენი მაინც აიყვანეს სამსახურში, თუმცა ეს მრავალმხრივი და სკრუპულოზური გასინჯვა-შემოწმების შემდეგ მოხდა.

1856 წლის 26 აგვისტოს ალექსანდრე II მეფედ ეკურთხა და იმავე დღეს ფლიგელ ადიუტანტი, პოლკოვნიკი თავადი ბაგრატიონი დაინიშნა კანვოის უფროსად, რომელიც ჩაირიცხა ლეიბგვარდიის კავკასიის კაზაკთა ესკადრონში¹ (კანვოის უფროსი იმავე უფლებებით იყო აღჭურვილი, როგორითაც პოლკის უფროსი). აღნიშნავდნენ, რომ მეფე კანვოის უფროსად საკუთარი შეხედულებისამებრ (რა გასაკვირია!) ნიშნავდა იმ გენერლებს ან ფლიგელ-ადიუტანტ პოლკოვნიკებს, რომლებიც ამ თანამდებობისთვის ღირსეულ კანდიდატად მიაჩნდა.

კანვოის უფროსი, რადგან ის მუდმივად მეფის გვერდით უნდა ყოფილიყო, მისი ხელქვეითი ოფიცრების საზოგადოებაში იშვიათად ტრიალებდა. ამიტომ, კანვოის ფაქტობრივი ხელმძღვანელი მისი მოადგილე იყო სამწყობრო ნაწილის დარგში. ის სხვა სამეურნეო ნაწილის გამგებელ პოლკოვნიკთან ერთად არა მარტო კანვოის ძველი ტრადიციების დამცველად მოიაზრებოდა, არამედ ყურადღებითაც ადევნებდა თვალს, რომ ყველაფერი ზედმინევნით ზუსტად შესრულებულიყო და საამისოდ მაგალითებს თავად აძლევდა.

¹ ბაგრატიონმა ამ თანამდებობაზე დაყო 1858 წლის 30 აგვისტომდე.

პეტრე ბაგრატიონის, ამ უაღრესად საინტერესო ადამიანის ბიოგრაფიაზე რომ არ შეეჩერდე, არ შეიძლება. ის იყო ვახტანგ VI-ის ძმის, დროებით დანიშნული ქართლის მეფე იესეს შთამომავალი. პეტრეს ბიძა გახლდათ მისი სეხნია, ბოროდინოს გმირი პეტრე ბაგრატიონი, ხოლო მამა რევაზ (რომან) ბაგრატიონი – ცნობილი მხედართმთავარი. 1827 წლის 14 აპრილს რომან ბაგრატიონი დაინიშნა ქართული ლაშქრის (ополчение) მეთაურად.¹ ერთი წლის შემდეგ ის გადაიყვანეს თბილისის მაზრის გუბერნატორის თანაშემწედ განსაკუთრებული დავალებების დარგში. იგი ოჯახიანად თბილისში დასახლდა. ცხრა წლის პეტრე მიაბარეს თბილისის კეთილშობილთა სასწავლებელში, სადაც მასთან ერთად ნიკოლოზ ბარათაშვილი სწავლობდა. ჩამოსვლისთანავე ბაგრატიონთა სახლი იქცა ლიტერატურულ სალონად, სადაც თავს იყრიდნენ ქართული და რუსული ინტელიგენციის წარმომადგენლები. იქ იკითხებოდა რუსი მწერლების ნაწარმოებები და პირველად იქ დაიდგა ალექსანდრე გრიბოედოვის „ვაი ჭკუისაგან“.

სულ მალე პიესის ავტორის სიმამრს, ალექსანდრე ჭავჭავაძეს, 1812 წლის კახეთის აჯანყების დამაშოშმინებელს, „შესწამეს პოლიტიკური ორგულობა და დაიჭირეს.“² საუბარია 1832 წელს სახელმწიფოებრიობის აღდგენის მიზნით ქართველ თავად-აზნაურთა მიერ მოწყობილ შეთქმულებაზე, რომელიც იასე ფალავან-

¹ პარკაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 8.

² მეუნარგია, დასახ. ნაშრ., გვ. 45.

დიშვილმა გასცა. მაშინ შეთქმულები დააპატიმრეს და სხვადასხვა სახის სასჯელი შეუფარდეს. როგორც ამბობენ, მოგვიანებით, სათავადაზნაურო სასწავლებლის მოსწავლემ ნიკოლოზ ბარათაშვილმა დანერა გალექსილი სატირა, რომელიც ფოსტის საშუალებით გაუგზავნეს გამცემის ძმას, თბილისის სამოქალაქო გუბერნატორს, ნიკოლოზ ფალავანდიშვილს. ხელისუფლებამ ფიცხელი კვლევა-ძიება ჩაატარა და გამოძიების შემდეგ გაირკვა სატირის ავტორისა და მისი ამხანაგის, პეტრე ბაგრატიონის ვინაობა. ისინი მცირეწლოვნების გამო ციხეს გადაურჩნენ, სამაგიეროდ, გაროზგვა მიესაჯათ. ეგზეკუცია უნდა ჩატარებულიყო სახლში, მშობლებისა და ახლობლების თანდასწრებით. ნიკოლოზ ბარათაშვილს 25 როზგი არ აკმარეს და მამამისმა მელიტონმა „სახელმწიფო განაჩენს თავის მხრივ ცემა-ტყეპა დაუმატა“.¹

აკაკი წერეთელი, რომელიც ყმანვილობაში სამხედრო სამსახურში შესვლას აპირებდა,² იგონებდა პეტერბურგში პეტრე ბაგრატიონთან შეხვედრას, რომელთანაც ძმამ, ილიკომ წაიყვანა: „სახლის პატრონმა ქართულად მომიკითხა, მე გავკვირდი და იმანაც სიცილით მითხრა: „განა ქართველი აღარა გგონივარო? დიდი ხანია რუსეთში ვარ და ცოტა დამავიწყდა, თვარა შენზე უკეთ ვიცოდი ქართული! შენც, როგორც იმერელი, უეჭველია, იმერულ კილოთი უკიდებ და მე კი წმინდა ქართლური ვიცოდი...“

ბაგრატიონი შეთქმულების დეტალებზე არაფერს

¹ პარკაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 11.

² მისი უფროსი ძმა იასონი (ილიკო) კანვოიში მსახურობდა.

ამბობს: „ტფილისში საზნაურო სასწავლებელში ვსწავლობდი ერთად ტატო ბარათაშვილთან. პოეტი რომ იყო, და ბრალიც იყო ჩემი რუსეთში წამოსვლა და კორპუსში გადასვლა: გამიგონია შაირებით დიდი კაცების ლანძღვა? აგვიყოლია ჩვენც, მისი მეგობრები: ის სწერდა და ჩვენ ვაგზავნიდით; როცა ფოსტალიონი მოვიდოდა ხოლმე ჩვენს სასწავლებელში... უცბად ავუწევდით ჩანთის თავს, სადაც წიგნები ელაგა და ჩაუღებდით ხოლმე ჩუმად ჩვენს გალექსილ წერილებს. ის რას მოიფიქრებდა, რომ ნახავდა ჩანთაში წერილებს? მიჰქონდა ადრესისამებრ. ერთი ალი-აქოთი ატყდა ტფილისში! გამოძიება დაინიშნა. ბოლოს გაგვიგეს, დაგვიჭირეს და ბარათაშვილს ჰონორარად ოც-დახუთი როზგი მიანიჭეს; ჩვენც იმდენივე გადაგვინწყიტეს, მაგრამ მე გავიქეცი, გამოვედი სასწავლებლიდან...“¹

კანკის წერი, მწერალი სამსონ აბაშიძე იხსენებს ცარსკოე სელოში საკუთარ „კომანდირთან“, პეტრე ბაგრატიონთან შეხვედრას და ნიკოლოზ ბარათაშვილთან დაკავშირებულ ამბებს, სადაც ბაგრატიონი მათი დასჯის მიზეზად იმდროინდელი ვაჭრების თავგასულობას ასახელებს. „ჩვენს დროს დიდად დრტვინავდა საზოგადოება ვაჭრებზედ, როგორც სიძვირისათვის, ეგრეთვე ზომაში მოტყუებისათვის. ჩვენ, როგორც ყმანვილმა პატრიოტებმა, განვიზრახეთ, რომ ასეთნაირად ვაჭრების მოქმედება გვეგუებია და გვსურდა იმათი გამოსწორება“.² იონა

¹ წერეთელი, ტომი VII, გვ. 87-88.

² სამსონ აბაშიძე, „წაწერები“, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 1957, გვ. 95-96.

მეუნარგიას სიტყვებით, გალექსილი წერილი სომეხი ეროვნების მოსწავლეების წინააღმდეგ იყო დანერილი, რომელთაც ქართველების მიერ დადგმულ სპექტაკლს სიცილი დააყარეს.¹ პავლე ინგოროყვა კი წერს, რომ „ალბათ ლექსში პირდაპირ თუ გადაკრული სიტყვებით, საუბარი ყოფილა იმ გამცემლობაზე, რომელმაც გამოიწვია 1832 წლის შეთქმულების ჩავარდნაო“.²

არც ერთი წყარო არ ასახელებს, ზუსტად რა ეწერა წერილში. „დიდი რამ სანინააღმდეგო უნდა წერებულყო ამ ლექსში, რომ მთავრობამ ასე დიდი ყურადღება მიაქცია ამას“,³ წერს მეუნარგია. მხოლოდ აკაკი წერეთელთან საუბარში ირიბად მიუთითებს პეტრე ბაგრატიონი, რომ ბარათაშვილი „შაირებით დიდ კაცებს ლანძღავდაო“, თუმცა რისთვის, ამას არ აკონკრეტებს. ასეა თუ ისე, იმ წერილის შინაარსს ალბათ ვერასოდეს გავიგებთ, მით უმეტეს, იყო თუ არა ის მიმართული გამცემი ფალავანდიშვილის წინააღმდეგ, თუმცა ამ ინციდენტმა ბაგრატიონის ცხოვრება ძირეულად შეცვალა.

ბარათაშვილის დასჯით შეძრწუნებული ყმანვილი პეტრე პეტერბურგში გაიქცა, სადაც პაპიდასთან, ანა ბაგრატიონ-გოლიცინთან დაბინავდა. მისივე წყალობით, 1833 წელს ის გვარდიის პოდპრაპორშჩიკებისა და კავალერთა იუნკრების სკოლაში ჩაირიცხა. მომდევნო

¹ იონა მეუნარგია, დასახ. ნაშრ., გვ. 324-325.

² პავლე ინგოროყვა, „ნიკოლოზ ბარათაშვილი“, გამომცემლობა „მერანი“, თბილისი, 1969, გვ. 51.

³ იონა მეუნარგია, დასახ. ნაშრ., გვ. 325.

ნელს, იუნკერი ბაგრატიონი ცხენოსანთა ესკადრონში გადაიყვანეს, 1840 წელს კი პოდპორუჩიკად დანიშნაურდა. დაახლოებით ამავე წლიდან დაიწყო 24 წლის ბაგრატიონმა მუშაობა ფიზიკასა და ქიმიაში. ცდებზე ის პეტერბურგის მეცნიერებათა აკადემიის ფიზიკის კაბინეტში მუშაობდა სახელგანთქმული რუსი ფიზიკოსის აკადემიკოს ბ.იაკობის ხელმძღვანელობით. „გალვანურ მეცადინეობაში წარმატებისთვის“ პეტრე ბაგრატიონი 1843 წელს დააჯილდოვეს სტანისლავის მესამე ხარისხის ორდენით. ოთხი თვის თავზე გალვანური ელექტროდენების საშუალებით მან ყინულისგან განმინდა კრონშტადტის ნავსადგური, რისთვისაც მადლობა გამოეცხადა. პირველი მეცნიერული ნაშრომი ბაგრატიონმა 1843 წელს გამოაქვეყნა, რომელიც მის მიერ შექმნილ გალვანურ ელემენტს ეხებოდა. როგორც ირკვევა, ეს ელემენტი სწრაფად გავრცელდა და გამოიყენებოდა რუსეთში, ევროპასა და ამერიკაში. ბაგრატიონის ნაშრომი ითარგმნა და დაიბეჭდა ლონდონში, პარიზსა და ჟენევაში. ბაგრატიონმა პირველმა აღმოაჩინა ლითონური ოქროს, ვერცხლისა და სპილენძის ხსნადობა ტუტე ლითონთა ციანიდების წყალხსნარებში, რაც საფუძვლად დაედო დაციანების მეთოდს, რომელიც დღესაც საუკეთესოდ მიიჩნევა მეტალურგიაში. მას იყენებდნენ სამხრეთ ამერიკისა და ავსტრალიის ფაბრიკებში. 1847 წელს, ურალში ექსპედიციის დროს მან მინერალ ორტიტის სახეობა – შავი კრისტალი აღმოაჩინა, რომელსაც „ბაგრატიონი“ უწოდეს. ამ ექსპედიციაში შეაგროვა მინერალების უმდი-

დრესი კოლექცია, რომელიც მომდევნო წლებში რუსეთიდან მიუნჰენში გაიტანა ჰერცოგმა ლეიხტენბერგმა, რომლის ადიუტანტად ერთ დროს ბაგრატიონი მსახურობდა.

იმავე წელს პეტრე ბაგრატიონი მიაღწინეს ევროპაში, სადაც შვიდი წელიწადი დაყო. უცხოეთიდან ჩამოსვლის შემდეგ, 1853-1854 წლებში, მას დაევალა ტულისა და ხარკოვის გუბერნიებში საყოველთაო მობილიზაციის ჩატარება, რასაც თავი ბრწყინვალედ გაართვა. 1854 წელს ბაგრატიონი დაინიშნა იმპერატორ ნიკოლოზ I-ის სასახლის კომენდანტად, ხოლო მომდევნო წლებში მას, სხვა მრავალრიცხოვან ჯილდოებთან ერთად, გენერალ-მაიორის წოდება მიენიჭა და იმპერატორის კანცლის უფროსადაც დაინიშნა. 1862-1868 წლებში ის იყო ტვერის გუბერნატორი. როგორც თანამედროვეები აღნიშნავდნენ, ბაგრატიონის პროგრესულმა მოღვაწეობამ მნიშვნელოვანი კვალი დატოვა ამ მხარის ისტორიაში. სიცოცხლის ბოლო წლებში ის ბალტიისპირეთის ქვეყნების გენერალ-გუბერნატორი გახდა. 1876 წლის იანვარში პეტერბურგში მივლინებით ჩასული პეტრე ბაგრატიონი 59 წლის ასაკში გულის ასთმით გარდაიცვალა.¹

¹ ბაგრატიონის ვაჟი დიმიტრიც სამხედრო გახდა, მან გენერალ-მაიორის წოდებას მიაღწია. ის მსახურობდა ცხენოსანი ოფიცრების სკოლის დირექტორის მოადგილედ, პეტერბურგში რედაქტორობდა საცხენოსნო ჟურნალს, სადაც სისტემატურად ათავსებდა სამეცნიერო ხასიათის სტატიებს ცხენოსნობაზე.

1856 წელს მეფის მთავრობამ გადაწყვიტა კანვოისთვის დაემატებინა ახალი ნაციონალური ქვედანაყოფი – ქართველები (აქვე აღვნიშნავ, რომ ქართველთა გვარები კანვოის რიგებში აქამდეც გვხვდება – 1840 წელს პორუჩიკმა სოლომონ ანდრონიკაშვილმა (1814-1868), მომავალმა პოლკოვნიკმა და სილნალის თავად-აზნაურთა მარშალმა, თბილისიდან პეტერბურგში ჩაიყვანა ჭარ-ბელაქნელი ლეკები; 1841 წელს კანვოის მუსლიმურ პოლკში მიიღეს დიმიტრი ფოცხვერია (1823-1890), რომელსაც ხუთი წლის შემდეგ, იმპერატორის ბრძანებით, მიენიჭა პრაპორშჩიკის, ხოლო 1881 წელს პოლკოვნიკის წოდება; 1848 წელს კი კაზაკთა პოლუესკადრონში ჩაირიცხა კორნეტი ლევან გურიელი¹). იმპერატორის

¹ გენერალ-მაიორი, ქუთაისის გუბერნიის თავად-აზნაურთა წინამძღოლი ლევან გურიელი (1824-1888) თბილისის სათავადაზნაურო გიმნაზიის დამთავრების შემდეგ ჩაირიცხა ლეიბგვარდიის კავკასიის ესკადრონში. იბრძოდა დაღესტანში, ჩენჩეთში. ყირიმის ომის დროს (1853-1856) მეთაურობდა დასავლეთ საქართველოს მცხოვრებთაგან ჩამოყალიბებულ სახალხო ლაშქარს. პარტიზანული ბრძოლის ტაქტიკის ცოდნამ მნიშვნელოვნად შეუწყო ხელი გენერალ ანდრონიკაშვილის გამარჯვებებს ნიგოთისა და ჩოლოქის ბრძოლებში. რუსეთ-თურქეთის ომში (1877-1878) მეთაურობდა იმერეთის რაზმს, რომელმაც თავი გამოიჩინა სამხრეთის მიმართულებით

ბრძანებით ახალ დანაყოფში უნდა მიეღოთ მართლმადიდებელი აღმსარებლობის, ჯანმრთელი, არაუმეტეს 25 წლის ქართველები ტფილისისა და ქუთაისის გუბერნიების ცნობილი თავადური ოჯახებიდან, რომლებიც მოხარულნი იქნებოდნენ, ემსახურათ მისი უდიდებულესობის ამაღლაში. ქართველთა ქვედანაყოფი იქმნებოდა ნელ-ნელა, ნაწილ-ნაწილ, რადგან არჩევდნენ „მსურველთაგან საუკეთესოებს“¹; როგორც ძველები იტყოდნენ, შერჩეულნი იყვნენ სულ „ტალიკ-ტალიკი“ ბიჭები.

ალექსანდრე II-ის კანვოი შედგებოდა ორი ესკადრონისგან (ესკადრონში 100-120 კაცი ირიცხებოდა): პირველ ქვედანაყოფში იყვნენ ქართველები, მეორეში – მთიელები (ჩეჩნები, კუმიკები და სხვანი), მესამეში – ლეკები, მეოთხეში კი – კავკასიელ მუსლიმთა სხვა წარმომადგენლები. ქვედანაყოფებში მომსახურეთა რაოდენობა მერყეობდა 30-40 კაცამდე. კანვოიში ასევე შედიოდა ყირიმელ თათართა ჯგუფი, მოგვიანებით კი შეუერთდნენ ყუბანელი და თერგის კაზაკები.

ჟურნალი „ცისკარი“ (№1, 1858) გამოეხმაურა ამ ამბავს წერილით „გაგზავნა კეთილ-შობილთ ყმანვილთ კაცთა პეტერბურლში“, რომელსაც მცირე შემოკლებით გთავაზობთ:

ბრძოლებში. 1879 წელს დაინიშნა ბათუმის ოლქის უფროსის მოადგილედ; ბევრს მუშაობდა სამუზეუმო გამოფენებში, მათიანეთა მოძიებაში, მატერიალურად ეხმარებოდა შემოქმედ ახალგაზრდობას. <http://www.nplg.gov.ge/bios/ka/00003426/>

¹ Галушкин, დასახ. ნაშრ., გვ. 36.

„მრავალთ ტფილისში ვეჭობ შეუნიშნავსთ, უკანას-
კნელს დროში. თითო ორ-ორი ყმანვილ-კაცი, უცხოთ
ჩაცმული და დაიარაღებული, რომელნიც წარმოაჩენენ
გამოჩენილის გვარის-შვილებს და სხვა-და-სხვას ჩვე-
ნის მხრის ადგილებიდან, ესე იგი: ქართლიდან, კახე-
თიდან, იმერეთიდან, სამიგრელოდან, გურიიდან. უნდა
მოგახსენოთ, რო ესე არც მცირედი, მაგრამ, დარჩეუ-
ლი, დიდთ-გვართა-გან შედგენილი ამაღა, დანიშნულია
გასაგზავნად, ხელმწიფის იმპერატორის მოწოდებით,
პეტერბურლში. წარსულის წლის დასაწყისს შეჰსდგა
მისის დიდებულების კანკოისა, ესე იგი თანა მხლებე-
ლის ცხენოსნისა, შეჰკრბენ ოც და ხუთი ახალგაზდა კაცი
უნარჩინებულესთ თავად-აზნაურთ გვართაგან, მართალ
მადიდებელის სარწმუნოებისანი, მრთელ სხეულიან-
ნი და არა გარდასულნი ოცდა ხუთს წელს შობიდან, და
წარიგზავნენ პეტერბურლს სამსახურისათვის საკუთარს
მისის დიდებულების ცხენოსანში... საკუთრად ტფი-
ლისის გუბერნიიდან არის წარმოდგენილი ცხრა კაცი
ქართველისა და ორი სომხის გვარისა. მათს ნაჩაღნიკათ
არის დანიშნული, უფლის კავკასიის ნამესტნიკის აღრჩე-
ვით, ქართველივე, კაპიტანი კნიაზი ილია ჩოლოყაშვილი.
ზოგნი კიდევ გაემგზავრნენ, და ზოგთ წაასხავს ამ დლე-
ებში თვით ჩოლოყაევი...

ხელმწიფეს იმპერატორს ახლავს ცხენოსანი, რო-
მელსაც ეწოდების „საკუთარი მისის დიდებულების
კანკოი“, ესე იგი თანამხლებელი ცხენოსანი. იმის რიცხ-
ვში ადრითგანვე იმყოფებიან გამოჩენილნი გვარნი ჩერ-

ქეზთა და სხვათა მუსულმანის სარწმუნოების ერთა, და შეადგენენ წოდებით „ლეიბ-ღვარდიის კავკასის ესკადრონს“. ხელმწიფე იმპერატორმა იწება, როგორც არს მოხსენებული ზემოთაც, დამატება ამ ესკადრონისა ქართველთა წარჩინებულთა გვართაგანც, რომელნიც შეადგენენ პირველს ეზოდს იმ ესკადრონისას. ესკადრონის ნაჩაღნიკად არის დანიშნული თვით იმპერატორის ფლიგელ-ადიუტანტი, გვაროვნობით ქართველი, პოლკოვნიკი კნიაზ პეტრე ბაგრატიონი, ხოლო მთელს ცხენოსანს ეყოლება უფროსათ კამანდუიუშჩი იმპერატორის გლავნის კვარტირისა, ლენერალ-ადიუტანტი გრაფი ადლერბერლი. ხელმწიფის ბრძანების მეათე მუხლში არის საკუთრივ მოხსენებული: კანვოის უფროსს ძალუძს წარადგინოს მის იმპერატორებითის დიდებულებასთან იუნკრები ლეიბ-ღვარდიის კავკასის ესკადრონისა აფიცრობაზე ოთხს წელიწადზე ადრე, უკეთუ განსხვაებულის ყოფა-ქცევით, სამსახურის ცოდნით და საკმაყოფილოს განვითარებით ღირს იქმნებიან იგინი აფიცრობისა. ხოლო უფროსნი აფიცერთაგანნი, ჯილდოდ განგრძელებულისა და ბეჯითის სამსახურისა, წარსდგებიან სხვას სამსახურში გადასვლის ჟამს ანუ კანვოიდამ განთავისუფლების დროს, რათა ეძლეოდესთ იგივე ჯამაგირი, რომელიც ჰქმნებოდათ კანვოიში“.

„ცისკრის“ სტატიაში ნახსენები გენერალ-მაიორი ილია ზაალის ძე ჩოლოყაშვილი (1823-1877) გახლავთ მრავალი სამხედრო ოპერაციის მონაწილე და გამორჩეული მხედართმთავარი, რისთვისაც მიღებული ჰქონდა

ჯილდოები, მათ შორის, წმინდა ანას მეოთხე ხარისხის ორდენი „მამაცობისათვის“. 1847 წელს ის მეთაურობდა კავკასიის მაჰმადიანთა ცხენოსან პოლკს და მონაწილეობდა ახალ ლაშქრობებში. 1852 წელს უკვე შტაბს-კაპიტანი ილია ჩოლოყაშვილი ნიჟეგოროდის დრაგუნთა ლეგიონში გადაიყვანეს. ამ ლეგიონის შემადგენლობაში ყირიმის ომის დროს, 1854 წელს, ცნობილ ბაშკადიკლარისა და ქიურუქ-დარას ბრძოლებში მონაწილეობდა, რისთვისაც იგი ხმლითა და ბაფთით შემკული წმინდა ვლადიმირის მეოთხე ხარისხის ორდენით დააჯილდოვეს. 1872 წელს ჩოლოყაშვილს ხანგრძლივი, სახელოვანი სამსახურისთვის გენერალ-მაიორის ჩინიც უბოძეს და იმპერატორის ამაღლაშიც ჩარიცხეს. 1877 წელს რუსეთ-თურქეთის ომის დაწყებისას იგი მეთაურობდა დაღესტნის ცხენოსან-რეგულარულ ბრიგადას და მოქმედი კორპუსის ავანგარდში იბრძოდა. 4 მაისს ყარსთან მომხდარ სისხლისმღვრელ ბრძოლაში ჩოლოყაშვილის ბრიგადის დრაგუნებმა უკუაგდეს თურქეთის კავალერია. ამ ბრძოლაში მეთაურმა ჩოლოყაშვილმა მძიმე ჭრილობა მიიღო და 11 მაისს გარდაიცვალა.¹ იგი დაკრძალულია სომხეთის ქალაქ გიუმრიში. სწორედ მის შესახებ წერს აკაკი წერეთელი: „...განა დაგავიწყდათ, როგორ ხმალამოლებულნი ეკვეთნენ თურქებს მუსლიმთა ცხენოსანი პოლკები ჩოლოკაევის მეთაურობით, რომელიც იმ ბრძოლაში სასიკვდილოდ დაიჭრა. მიუხედავად იმისა, რომ თურქები მშვენივრად იყვნენ შეიარაღებულნი, ისინი კი მხო-

¹ წყარო: <http://nobility.pro/statia/149-cholokashvili-ilia-zaalis-dze>

ლოდ კაჟიანი თოფებით, და გააქციეს მტერი?..”¹ 13 მაისს ცარსკოე სელოში მდებარე ეკლესიაში იმპერატორისა და მისი ოჯახის წევრთა თანდასწრებით ილია ჩოლოყაშვილს პანაშვიდი გადაუხადეს. იქვე იმყოფებოდა სპეციალურად პეტერბურგიდან გამოძახებული ქართველ კანვოელთა დანაყოფი. „ეკლესიიდან გამოსვლის შემდეგ, ხელმწიფე იმპერატორმა მოიხმო ქართველი კანვოები, მათ ახლანდელ უფროსს თ(ავად). გ. ნაკაშიძეს გამოჰკითხა მდგომარეობა გარდაცვლილის ოჯახისა და მერე შემდეგის სიტყვებით მიმართა ამ კანვოებს: „თქვენ ჰხედავთ, როგორ ვაფასებ მე თქვენებს. მე ყოველთვის ვაფასებდი იმათა და გაფასებთ თქვენც ყველას. ეჭვი არა მაქვს, რომ, თუ საჭიროება მოითხოვს, თქვენც ისე ისახელებთ თავს, როგორც ისახელა მიცვალებულმა. გადაეცით ჩემი სიტყვები ყველა თქვენებს“.² სახალხო პოეტმა დავით გივიშვილმა ჩოლოყაშვილს მიუძღვნა „ლექსი ბრძოლის ველზე გარდაცვალებული თ. ი. ზ. ჩოლოყაშვილზე“.

„...ჩოლოყაშვილი შიგ შუა ცეცხლში
ამაყად რაზმში იარებოდა,
უცხოდ შეენოდა მას ხმალი ხელში,
ჯარს ამხნევებდა წინ უძღვებოდა“.

¹ აკაკი წერეთელი, თხზულებათა სრული კრებული, ტომი XV, სა-
ხელმწიფო გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი,
1961, გვ. 420.

² გაზეთი „დროება“, 1877, №62.

ეს ბროშურა, რომელიც დიდი პოპულარობით სარგებლობდა, 1877 წელს ორჯერ გამოიცა. სხვათა შორის, მსგავს ლიტერატურას მაშინ „შაურიანს“ უწოდებდნენ, რადგან იაფი იყო; დაახლოებით ისეთივე, XIX საუკუნის მეორე ნახევარში ამერიკის შეერთებულ შტატებში რომ გამოიცემოდა, რომელთაც სხვანაირად ეძახდნენ: dime novels (სიტყვიდან dime, ინგ. – ათცენტიანი. ზუსტად ამდენი ლირდა ეს ნაწარმოები).

ქართული შენაერთის შექმნისას მის შემადგენლობაში, როგორც იმდროინდელი რუსი ავტორები წერენ, ნება დართეს მიეღოთ სხვა „ერებიც“ – იმერლები, მეგრელები, გურულები. იმ დროს სახელი „ქართველი“ ზოგჯერ მხოლოდ პროვინციული სადაურობის შინაარსით – „ქართლელის“ გაგებით იხმარებოდა.¹ ეს რუსებმა მშვენივრად იცოდნენ, მაგრამ ასე ხშირად გამოიყენებდნენ იმის დასამტკიცებლად, რომ ქართლელი, კახელი, მეგრელი თუ გურული სხვადასხვა ერებიაო (ნიკო მარის ცნობით, ქართველი მოსახლეობის რაოდენობა ნაკლები რომ ეჩვენებინათ, ის ქართველი ტომები, რომლებიც ქართულ დიალექტზე საუბრობენ, გურულებიც კი, წმინდა ქართული ენით მოსაუბრენი, რუსებს გამოყვანილი ჰყავდათ როგორც ცალკე ხალხი!)...² მოგვიანებით, 1859 წლიდან კანკონიში, ოლონდაც მთიელთა ქვედანაყოფში მიიღეს „კავკასიის ხალხთა წარმომადგენლები“ – თუში, ფშავი და ხევსურიც. ეს თურმე გაკეთდა იმისთვის, რომ

¹ ნარკვევები, ტომი IV, გვ. 721-722.

² H. Mapp, დასახ. ნაშრ., გვ. 8.

მუსლიმთა რიგები ქრისტიანებით გაეზავებინათ, რათა ამალღებულები დისციპლინა და ისინი უფრო ადვილი სამართავები ყოფილიყვნენ.¹

1857 წლიდან კავკასიის მეფისნაცვლისა და კავკასიის განსაკუთრებული კორპუსის მთავარსარდლის ალექსანდრ ბარიატინსკის მეცადინეობით ჯგუფში კავკასიელი სომხების მიღებაც დაიწყო, მაგრამ იმპერატორის ბრძანების საფუძველზე ისინი მთელი შემადგენლობის 1/5 უნდა ყოფილიყვნენ.² იმპერატორისადმი მიწერილ შუამდგომლობაში ნათქვამი იყო, რომ ეს ხალხი, ისევე როგორც ქართველები, უძველესი ქრისტიანები არიან და ამიერკავკასიის მოსახლეობის მნიშვნელოვან ნაწილს წარმოადგენენ. სომეხთა შორის, რომლებიც მუდამ გამოირჩეოდნენ რუსული ტახტისადმი ურყევი ერთგულებით, არის უძველესი საპატიო არისტოკრატიული გვარებიო.

ქართველები 11 კაცის შემადგენლობით (მათ შორის ერთი იყო სომეხი, თუმცა „ცისკარში“ მოხსენიებულია ორი) პეტერბურგს დილიჟანსებით გაემგზავრნენ 1857 წლის 18 დეკემბერს, მეორე ჯგუფი ექვსი კაცის შემადგენლობით – რვა დღის შემდეგ, ცოტა ხანში მათ სხვებიც მიჰყვნენ. თბილისიდან პეტერბურგამდე ჩასვლას სჭირდებოდა ოთხთვე-ნახევარი. ქართველებს გამოწვევის სახით ეძლეოდათ ნება დილიჟანსებით მგზავრობისა, მაგრამ თუ მოისურვებდნენ ცხენით გადაადგილებას,

¹ Ключков, დასახ. ნაშრ., გვ. 115.

² Галушкин, დასახ. ნაშრ., გვ. 36.

მათ ნებისმიერ ადგილას დაახვედრებდნენ ცხენებს.¹ თავდაპირველად უფროსობა შიშობდა, რომ სხვადასხვა ეთნიკური ჯგუფის ერთ ორგანიზმად ჩამოყალიბება არ იქნებოდა მიზანშეწონილი, რადგან ქართველი თავადაზნაურობა, რომელიც ამაყობდა საკუთარი წარმოშობითა და გვარიშვილობით, შეუძლებელია ერთ რიგში დააყენო კავკასიელი ხალხების სხვა წარმომადგენლებთან ერთადო. ეს, მათი აზრით, გამოიწვევდა მათ შორის დაპირისპირებას. მაგრამ იმპერატორმა ეს შეხედულება არ გაიზიარა და ქართველები ესკადრონის თავში №1 ქვედანაყოფად ჩააყენა. დიახ, ასეთი გადანყვეტილება მიიღეს, მიუხედავად იმისა, რომ ქართველებზე უფრო დიდხანს იქ სხვა კავკასიელები მსახურობდნენ.

საინტერესოა, ალბათ, თუ რატომ დაუშვეს ქართველ კანვოელთა ჯგუფი ნომერ პირველ ქვედანაყოფად. ამის რამდენიმე მიზეზი არსებობს: ჯერ ერთი, ყველა ქართველი ქრისტიანი იყო, მართლმადიდებელი. მეორეც, ქართველები გამორჩეულნი იყვნენ წარმომავლობითა და წარჩინებულობით, რითაც ისინი ძალიან ამაყობდნენ და მესამე, კანვოის მეთაურად დაინიშნა მსოფლიოში ერთ-ერთი უძველესი სამეფო გვარის ღირსეული წარმომადგენელი (რომელიც, სხვათა შორის, ისევ და ისევ რუსებმა ამოშანთეს) – ბაგრატიონი. და კიდევ, როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, ქართველებმა არაერთხელ დაუმტკიცეს რუსთა მეფეებს საკუთარი ერთგულება. იქ, სადაც მუნდირზე ყოველ პანანინა დეტალს, ყოველ

¹ Петин, დასახ. ნაშრ., გვ. 142.

ლილს უზარმაზარ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ, რალა თქმა უნდა, ამ თვალსაჩინო „უპირატესობებს“ გვერდს ვერ აუვლიდნენ (უნდა აღინიშნოს, რომ რევოლუციამდელ რუსეთში დიდი ყურადღება ეთმობოდა სამხედრო და სამოქალაქო მუნდირს. თითოეული, ხშირად თითქოსდა უმნიშვნელო, დეტალის დამუშავებაში თვით იმპერატორები და დედოფლებიც კი იღებდნენ მონაწილეობას. როგორც ამ საქმის სპეციალისტები ამბობენ, მუნდირის, იარაღის, ჯილდოების ცვალებადობის მიხედვით შესაძლებელია, თვალი ადევნო იმ მთავარ სოციალურ-პოლიტიკურ ძვრებს, რაც რუსეთის იმპერიაში ხდებოდა).

1857 წლის მაისიდან პირადად იმპერატორმა ნება დართო ბაგრატიონს, როგორც გამონაკლისს, ეტარებინა ქართული ქვედანაყოფის მუნდირი, მიუხედავად იმისა, რომ კანეოის უფროსი კაზაკების ესკადრონში ირიცხებოდა, ესე იგი მათი ფორმა უნდა სცმოდა – ამით გამოიხატებოდა ქართველებისადმი განსაკუთრებული დამოკიდებულება. საინტერესოა, რომ ქართველი ჰუსარებიც ქართულ ნაციონალურ ფორმას ატარებდნენ, მაგრამ 1741 წელს სამხედრო კოლეგიამ მიიღო დადგენილება, ჰუსართა პოლკები ერთნაირ ფორმაში ჰყოლოდა. ქართველები ამას შეენინაალმდევნენ, თხოვნა გაუგზავნეს კოლეგიას, სადაც ასაბუთებდნენ ამ ფორმის მნიშვნელობასა და პრაქტიკულობას, რომ ქართველი ხალხი ალექსანდრე მაკედონელის დროიდან ამ ფორმით ხალისიანად და მარჯვედ იბრძოდაო – უცხო მუნდირებში კი ყოველივე ამას მოკლებულნი იქნებიანო. კოლეგიამ განიხილა ეს საკით-

ხი, მაგრამ მათი თხოვნა არ შეიწყნარა.¹ მსგავსი სიტუაცია განმეორდა საქართველოს გასაბჭოების შემდეგაც: ჯერ კიდევ შემორჩენილ ქართულ ნაწილებს ჰქონდათ განმასხვავებელი ნიშნები: „ქვეით ჯარს ნაბდის ქუდები ეხურათ, ცხენოსნებს – სვანური. ახლა არმიის სარდალმა ბრძანა, ყველა ქართველმა ბუდიონის ქუდი დაიხუროს... მეფის რეჟიმის დროსაც კი ეროვნულ პოლკებს ნება ჰქონდათ, ეროვნული ტანსაცმელი ეტარებინათ“, ბოლშევიკ ლევან აღნიაშვილის მოხსენებიდან.²

ქართულმა ქვედანაყოფმა მიიღო განსაკუთრებით გამორჩეული და ელევანტური ეკიპირება, რომლის დეტალები აღებული იყო ქართული ნაციონალური სამოსიდან. ფოტოებისა და ნახატების მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ, ქართველი ყმანვილები შთამბეჭდავად გამოიყურებოდნენ: შავ ბუნვის ქუდებში გამოწყობილნი, რომლის ზედა ნაწილი ჟოლოსფერი იყო, ქუდის ძირი და კანტი კი – მწვანე ფერის (ასევე ატარებდნენ სამხედრო ფორმის ქუდებსაც); ეცვათ ვერცხლისფერი სირმით მორთული ჟოლოსფერი ხავერდის მუნდირი; მწვანე მაუდის ვიცმუნდირი ანუ სერთუკი; აბრეშუმის ორნაირი ახალუხი – გამოსასვლელი მწვანე და ვიცმუნდირისთვის ჟოლოსფერი; მუქი მწვანე ფერის მაუდის შარვალი, გვერდებზე ორი პარალელური სირმით მორთული, ზედ

¹ ყუბანეშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 74-75.

² ლევან თოიძე, „ინტერვენცია, ოკუპაცია, ძალდატანებითი გასაბჭოება, ფაქტობრივი ანექსია“, კოოპერაციული გამოცემლობა „ივერთა მხარე“, 1991, გვ. 179.

ვერცხლის სირმის ქამარი. 1858 წლის დეკემბრიდან ქართველებს ნება მიეცათ სწავლებისა და მანევრების დროს ეტარებინათ ტყავის შავი, მაღალყელიანი ჩექმა, ნაციონალური რუხი ფერის ჩექმის მაგივრად, რადგან ის მალე ცვდებოდა და ფერს კარგავდა, ეს კი კანვოელს გარეგნულ იერსახეს უმახინჯებდა და თანაც მათი ხშირი გამოცვლა ზედმეტ ხარჯთან იყო დაკავშირებული.¹

ქართველი კანვოელები ისეთივე იარაღს ატარებდნენ, როგორსაც ლეკები და მუსლიმები: თოფი – 1871 წლიდან ბერდანას სისტემისა, რომელიც შემდეგ შეიცვალა რუსული წარმოების იარაღით, ორი დამბაჩა (ოფიცრები სამ დამბაჩას ატარებდნენ), ერთი წელს უკან ქამარში გარჭობილი (დამაგრებული ზონრით, რომელიც კანვოელს კისერზე ჰქონდა ჩამოცმული), მეორე კი – ბუდეში, უნაგირზე; დროთა განმავლობაში დამბაჩა რევოლვერმა შეცვალა, ბოლოს კი ერთი რევოლვერი შერჩათ, ბუდეში ქამარზე ჩამოკიდებული. კანვოელები თბილისში დამზადებულ ხანჯლებს ატარებდნენ. ცნობილია, რომ ჯერ კიდევ 1861 წელს, დაბალი ჩინის კანვოელებისთვის თბილისელ ოსტატს სოლომონ კაგაროვს შეუკვეთეს ხანჯლები.² ხმლებს იყენებდნენ როგორც ევროპულსა და ირანულს, ასევე ხევესურული ტიპისას.

ქართველები რომ ყველგან და ყოველთვის უპირატესობით სარგებლობდნენ, ეს კარგად ჩანს სტუმრებისა თუ მეფის ახალშეძენილი ნათესავების დახვედრი-

¹ Петин, დასახ. ნაშრ., გვ. 318.

² Ключков, დასახ. ნაშრ., გვ. 159.

სას: 1866 წელს ტახტის მემკვიდრე ალექსანდრე III-ის პატარძალს, დანიელ პრინცესა მარია სოფია ფრედერიკი დაგმარს პორტიდან სასახლემდე აცილებდა კანკოი, რომლის კორტეჟის თავში ქართველები იდგნენ.¹ ასევე, როდესაც დიდი კნიაჟნა ოლლა (1895 წლის 14 ნოემბერი) მონათლეს, ეკლესიიდან სასახლისკენ მეფის კარეტას მიჰყვებოდა კანკოის უფროსი მეიენდორფი, ხოლო მესაყვირეებს წინ უძღოდა კანკოის ადიუტანტი, ასეულის უფროსი, თავადი ალექსანდრე ვიტგენშტიინი. ვიტგენშტიინი, სხვა ორ ოფიცერ-კანკოელთან ერთად, ასევე იცავდა ილინსკში დასასვენებლად მყოფ მეფე-დედოფალს. ალბათ იკითხავთ, თუ რატომ შევაჩერე თქვენი ყურადღება ვინმე ვიტგენშტიინზე? აი, რატომ: ძმები ალექსანდრე და გრიგორი ვიტგენშტიინები გერმანულ თავადთა უძველესი გვარიდან იყვნენ. მათი მამა, ფერდინანდ საინ-ვიტგენშტიინ-ბერლებურგი, ავსტრიის არმიის პორუჩიკი, ძმასთან ერთად დასახლდა რუსეთში, სადაც ბრწყინვალე სამხედრო კარიერა გაიკეთა – კავკასიის მთიელთა წინააღმდეგ წარმოებული ბრძოლებისა და რუსეთ-თურქეთის ომის მონაწილემ, გენერალ-ლეიტენანტისა და ფლიგელ-ადიუტანტის წოდება დაიმსახურა. 1868 წელს მან იქორწინა პრასკოვია (პაშა) ალექსანდრეს ასულ დადიანზე. მათ შეეძინათ სამი შვილი, უფროსები: ალექსანდრე (1869-1901) და გრიგორი (1873-1907) მამის კვალს გაჰყვნენ და სამხედრო მოსამსახურეები გახდნენ, ორივე ძმა კანკოიში მსახურობდა. ბავშვობის

¹ Петин, დასახ. ნაშრ., გვ. 159.

წლები ძმებს სამეგრელოში ჰქონდათ გატარებული, იცოდნენ ქართული, მეგრულიც, უყვარდათ ქართული ჩოხა-ახალუხის ჩაცმა და „...ისინი თავს ქართველებად თვლიდნენ, რადგან მათი დედა დადიანის ქალი იყო“, – იხსენებდა ნიკო ბაგრატიონი, ბურად ცნობილი.¹ ამის გამო გახდნენ ვიტგენშტიინები ჩვენი წიგნის გმირები.

რუსულ საზოგადოებაში, განსაკუთრებით კი პეტერბურგისა, ვიტგენშტიინები ძალიან პოპულარულები იყვნენ. ისინი ხშირად ექცეოდნენ ხმაურიანი და სკანდალური ამბების ეპიცენტრში. ასე, მაგალითად, 1899 წელს უფროსმა ძმამ, ალექსანდრემ პეტერბურგში დაჭრა სტუდენტი, რომელმაც ქალს სახეში გაარტყა. მაშინ ყველაფერი ჩაიფარცხა, მაგრამ ორიოდ წლის შემდეგ, ქალების გამოსარჩლების მორიგი შემთხვევა ფატალურად დასრულდა.

1901 წლის 15 ივლისს 32 წლის თერგის კაზაკთა ასმეთაური, კანვოელი და ფლიგელ-ადიუტანტი თავადი ალექსანდრე ვიტგენშტიინი პეტერბურგისკენ მიმავალ მატარებელში გამოესარჩლა სამ ფრანგ მანდილოსანს. ამბობენ, ისინი მსუბუქი ყოფაქცევის ქალები იყვნენო, რომელთაც შეურაცხყოფა მიაყენა მრავალმგადატანილმა, გამოცდილმა პროფესიონალმა, თადარიგის პოლკოვნიკმა, კირასირმა, ინგლის-ბურების ომის მონაწილემ, 52 წლის ევგენი მაკსიმოვმა (ის ბურების მხარეს იბრძოდა, შესაძლებელია ჩვენებურ ნიკო ბაგრა-

¹ ნიკო ბაგრატიონი, „ბურებთან“, მოგონება, საბჭოთა მწერალი, თბილისი, 1951, გვ. 50.

ტიონსაც იცნობდა). ქალებმა დახმარებისთვის ვიტგენშტიენს მიმართეს (თითქოს მადნილოსნებიდან ერთ-ერთი თავადის საყვარელი იყო). არსებობს მომხდარის მეორე ვერსიაც, რის მიხედვითაც მაქსიმოვს არაფერი შეურაცხმყოფელი ქალებისათვის არ უთქვამს, ისინი კი ნასვამები იყვნენ და, ჩვენებურად რომ ვთქვათ, შარს ეძებდნენ.

მეორე დღისთვის დაინიშნა დუელი, ვიტგენშტიენის სეკუნდანტი თავადი ამილახვარი იყო (არ არის გამო-რიცხული, რომ ის კანვოელი ალექსანდრე ამილახვარი ყოფილიყო).¹ მოწინააღმდეგეები ერთმანეთისგან 25 ნაბიჯის დაშორებით იდგნენ. აღსანიშნავია, რომ პირ-ველი გასროლა მაქსიმოვმა ვიტგენშტიენს დაუთმო, რომელმაც ყველას გასაკვირად მიზანს ააცილა. ბრწყინ-ვალე მსროლელმა მაქსიმოვმა მუცელში მოარტყა თავადს, თუმცა აცხადებდა, რომ ის ფეხში უმიზნებდა, მაგრამ თვალმა უმტყუნა. ვიტგენშტიენი საავადმყოფო-ში წაიყვანეს, სადაც 3 აგვისტოს გარდაიცვალა. ბრალ-დების თქმით, ვიტგენშტიენის სიკვდილი მაქსიმოვის უტაქტობამ და თავადის სიფიცხემ გამოიწვია და რომ ჩიტი ბდღვნად არ ღირდაო. სასამართლომ მაქსიმოვს ორი წლით თავისუფლების აღკვეთა მიუსაჯა, თუმცა ნიკოლოზ II-მ, გაითვალისწინა რა მისი სამხედრო დამ-სახურებანი, პოლკოვნიკი შეინყალა. მაგრამ სულ მალე მოკლულის უმცროსმა ძმამ, ექსცენტრიულმა გრიგორიმ,

¹ ალექსანდრე ვიტგენშტიენის დუელს რევაზ ინანიშვილმა მიუძ-ღვნა მოთხრობა „ფრთხებიან ყვავები დამბაჩის ხმაზე?!“

მეტსახელად გრიცკომ,¹ მაქსიმოვი ხმლებით დუელში გამოიწვია. მაქსიმოვს არ უნდოდა დუელში მონაწილეობა ორჯერ უმცროს მეტოქესთან, თანაც ჩინებულ მოფარიკავე გვარდიელთან, მაგრამ ვერაფერი გააწყო. დუელი 12 წუთს მიმდინარეობდა, გამოცდილმა მაქსიმოვმა აჯობა და ვიტგენშტიინი მარჯვენა ხელში დაჭრა. დუელი ამით დამთავრდა. მაგრამ არ დამთავრებულა ისტორია. ამჯერად მაქსიმოვი დუელში ვიტგენშტიინის კიდევ ერთმა ნათესავმა თუ მეგობარმა გამოიწვია. მაგრამ მაქსიმოვმა აარიდა თავი შერკინებას, რადგან არ სურდა „ვიტგენშტიინების გვარის სრული ამოწყვეტა“ და ახალდანწყებულ რუსეთ-იაპონიის ომში მოხალისედ გაემგზავრა. წასვლისას, საკუთარი ბინის კარზე ასეთი შინაარსის წერილი დატოვა: „ვისაც სურს ჩემგან მიიღოს სატისფაცია, შეუძლია გამომყვეს“.² ევგენი მაქსიმოვი 1904 წელს, პირველსავე ბრძოლაში დაიღუპა.

არ ვიცი, ისარგებლა თუ არა მისი რჩევით გრიცკომ, მაგრამ ისიც მონაწილეობდა რუსეთ-იაპონიის ომში. ერთხელ მუკდენტან, ბრძოლებს შორის, ის შეიპარა ნეიტრალურ ტერიტორიაზე მდებარე ერთ ქოხში და ინგლი-

¹ ნიკოლოზ II თურმე ამბობდა: „მე პეტერბურგში მყავს ორი მოქეიფე – გრიცკო ვიტგენშტიინი და ადოლფი“, Алексей Толстой, Черная пятница, 1924. რასპუტინის მკვლეელი ფელიქს იუსუპოვი კი წერდა: „...გრიცკო ვიტგენშტიინი, ხელმწიფის ამაღლის ოფიცერი, ლამაზი მამაკაცი, ცნობილი ახირებული ვინმე იყო. ქალები მასზე ჭკუას კარგავდნენ“. <http://www.liveinternet.ru/users/veralex/post345568465>

² <http://oadam.livejournal.com/341590.html>

სურ ენაზე დატოვა წერილი, სადაც იაპონელ ოფიცერს ეპატიუებოდა ბოთლ შამპანურზე რუსული ახალი წლის აღსანიშნავად. მეორე დღეს იაპონელი ოფიცრისგან ასევე ინგლისურ ენაზე თანხმობის წერილი დახვდა. დანიშნულ დღეს, ისინი შეხვდნენ ერთმანეთს, დაცალეს ბოთლი, ცოტა ხანს ისაუბრეს და დაიშალნენ.¹ სხვადასხვა ცნობით, გრიცკო გარდაიცვალა ყელზე განვითარებული ჩირქოვანი ინფექციისგან თუ ყელში გაჩხერილი ქათმის ძვლისგან...

¹ Энгельгардт, დასახ. ნაშრ., გვ. 251-253.

ქართველების ახალმა ქვედანაყოფმა ვერც კი მოასწრო პეტერბურგში ჩასვლა, რომ კავკასიურმა ესკადრონმა დაუმორჩილებლობა გამოაცხადა. საქმე ის გახლავთ, რომ კანვოის უფროსმა ბაგრატიონმა კავკასიელ თავადაზნაურთა ყოველდღიურ ცხოვრებაში არმიის განაწესი შეიტანა, რაც ნაკლებ თავისუფლებასა და დისციპლინას ნიშნავდა. მთიელების, მუსლიმებისა და ლეკთა დაბალჩინოსნებმა გადაწყვიტეს იმპერატორის მთავარი ბინის უფროსთან გენერალ-ადიუტანტ გრაფ ადლერბერგთან ბაგრატიონისთვის ეჩივლათ. ბაგრატიონს, რომელიც მათ დაწყნარებას ცდილობდა, ისინი ყურადღებას არ აქცევდნენ. გრაფი ადგილზე არ დახვდათ, ამიტომ ისინი მიადგნენ დიდ მთავარს კონსტანტინე ნიკალაევიჩს, მაგრამ ვერაფერს მიაღწიეს. ამ ამბოხის შედეგად ორმოცდაათი მონაწილე გაირიცხა კანვოის რიგებიდან. მხოლოდ ერთი ლეკი იუნკერი, რომელიც ცდილობდა მათ დაშოშმინებას, საკუთარი მოვალეობის გულწრფელად შესრულების გამო დაწინაურდა კორნეტად. მსგავსი ინციდენტები იშვიათად, მაგრამ მაინც ხდებოდა. გამონაკლისი არც ქართული ქვედანაყოფი იყო. 1863 წელს კანვოიდან გარიცხეს რამდენიმე ქართველი თავადი, რომელთაც მხარი დაუჭირეს დასჯილ თავად

გიორგი სოლომონის ძე ციციანოვს (ციციშვილს), რომელმაც შეებულებიდან დააგვიანა. საქმის ძიების დასრულებისთანავე წამქეზებლები სასწრაფოდ გააძევეს პეტერბურგიდან, მათ შორის საქმის მთავარი ფიგურანტი ციციშვილიც უმუნდროდ, ორი ჟანდარმის თანხლებით – როგორც საზოგადოებისთვის უაღრესად საშიში და მავნე წევრი (как в высшей степени опасный и вредный член для общества)¹. ერთ-ერთი, რომელიც ციციშვილს გამოესარჩლა, იყო აკაკი წერეთლის მიერ ნახსენები, თელავის მაზრის სოფელ ოჟიოს მცხოვრები, პოეტი, ჟურნალ „ცისკრის“ თანამშრომელი, ნიკალაი კარამზინისა და ალექსანდრ პუშკინის ნაწარმოებების მთარგმნელი გიორგი სოლომონის ძე ანდრონიკაშვილი (1841-1910). სწორედ მან იკისრა პარლამენტიურობა და ქართველების სახელით კანვოის უფროსს განუცხადა, რომ მათ კანვოიში სამსახური აღარ სურდათ. შედეგმაც არ დაიგვიანა: იგი სხვებთან ერთად ჩამოაქევეითეს და სამი წლით გადააგზავნეს ჩრდილოეთ კავკასიის მდინარე ფშეხას ხეობაში, დონის კაზაკთა პოლკში. მან 1866 წელს ამ ხეობას მიუძღვნა ლექსი „ფშეხის ხეობა“, რომლის ნაწყვეტსაც გთავაზობთ:

„თითქმის ძლივსღა სცნობს თვალი მგზავრისა
მათ ნასადგომრებს, აოხრებულებს;
ჰხედავს ლობეებს, იქ მიმოყრილებს.

¹ ამირან ცამციშვილი, „ქართული ცხენოსნობის ისტორია“, გამოუქვეყნებელი ნაშრომი, ფურცელი 166.

აღარსად სახლი, არც ხმაურობა,
ჯამაათისა არსაით ისმის;
ასე ნაშლილა აქაურობა.
რომ ფუჭად ქმნილი ყოველი თითქმის
და მათთვის თქმულა: თუ ბედს სიმწარე
ბედნიერისთვის მოუვლენია,
უმჯობესია მისთვის სამარე,
რადგან ერთი დრო არ შერჩენია!..¹

ანდრონიკაშვილს არც იქ „მოუსვენია“. მან თვითნებურად ორჯერ მიატოვა პოლკი და საქართველოში ჩავიდა, რის გამო პასუხისგებაში მისცეს და მხოლოდ ბიძის, გენერალ-ადიუტანტის, კავკასიის არმიის მთავარსარდლის მოადგილის, სახელმწიფო საბჭოს წევრისა და სხვა ტიტულების მქონე ლევან მელიქიშვილის წყალობით გადაურჩა გადასახლებას.²

ქართველთა დემარში ამ ინციდენტით არ დასრულებულა: 1874 წელს რვა კანცოელმა დემონსტრაციულად წარადგინა მოთხოვნა ოჯახური პირობების გამო კანკოის დატოვების შესახებ. ყოველი ასეთი ინციდენტი მაშინვე იხილებოდა. ამ შემთხვევაში გამოვლინდა ორი ნამქვებელი – იუნკერი დავით ლეონიძე და მეაბჯრე გიორგი კირვალიძე, რომლებიც კანკოიში არსებული

¹ http://dspace.nplg.gov.ge/bitstream/1234/209/1/Ciskari_1866_N04_pdf.pdf

² ელენე გიორგის ასულ ანდრონიკაშვილის მოგონება, სსლმ 13245-ხ, 1934, ფურცელი 1-2.

ნესით უკმაყოფილონი იყვნენ.¹ გამოძიების ჩატარების შემდეგ, დამნაშავენი დაითხოვეს კანვოიდან და პეტერბურგიც დაატოვებინეს.

კანვოიში სამსახური ორიდან ოთხი წლის განმავლობაში გრძელდებოდა. ამის შემდეგ ქართველები სამშობლოში ბრუნდებოდნენ. 1869 წლიდან იუნკრებს ორი წლის სამსახურის შემდეგ ანიჭებდნენ ოფიცრის ჩინს. ოლონდეს ხდებოდა გამოცდის ჩაბარების შემდეგ. ვინც ვერ გაივლიდა გამოცდას, მათ ოთხი წლის სამსახურის შემდეგ ათავისუფლებდნენ მილიციის პრაპორშჩიკის წოდებით.

კანვოიში ნამსახურები ყველა ქართველის ვინაობა ჯერჯერობით ვერ დავადგინეთ. აი, ზოგიერთი მათგანი: დავით აბაშიძე, სიმონ აბაშიძე-გორლენკო², დიმიტრი ამილახვარი, ნიკოლოზ და ალექსანდრე ამილახვრები, არლუთაშვილი, ელვაზარ (ელიზბარ) ბეჟანიშვილი, გრიგოლ გვათუა, ლევან გურიელი, დავით დადიანი³, კონსტანტი-

¹ Петин, დასახ. ნაშრ., გვ. 179.

² სიმონ აბაშიძე-გორლენკო (1836-1891) პოლკოვნიკი (ზოგიერთ წყაროში მცდარად არის მითითებული, რომ ის გენერალ-მაიორის ჩინს ატარებდა). 1877-1878 წლების რუსეთ-თურქეთის ომის მონაწილე, კავალერიის პოლკის მეთაური 1879-1882 წლებში. გორლენკო სიმამრის გვარი იყო, რომელიც მან 1876 წელს მიიერთა.

³ შალვა დადიანი საკუთარ მოგონებებში იხსენებდა ყოფილ კანვოელს დათა აბაშიძეს როგორც „მეტად თამამ კაცს“, მაგრამ „მიუხედავად თავისი თავადიშვილური დარდიმანდობისა, ხელგამლილობისა და სხვა ესეთი ჯენტლმენური ღირსებისა, ბევრი სხვა კელავ თავადიშვილური ნაკლულოვანებაც ახლდა: იყო ამპარტავანი გლეხებთან და თუ გაუვიდოდა, დაუნდობე-

ნე ერისთავი, ნიკოლოზ (კონია) თაყაიშვილი, ნიკოლოზ თუმანიშვილი, გიორგი იმერეთისკი, ალექსანდრე ლეონიძე, ბენო ლომიძე, სეფედავლე (სეფე) და ანემპოდისტო (ანემპოდისტე) მაჩაბლები, სიმონ მიქელაძე, გიორგი ნაკაშიძე, ფალავანდიშვილი, ნ. წულუკიძე და სხვები.

1858 წელს ბაგრატიონის ბრძანებით კავკასიური ესკადრონი გადაიყვანეს ცარსკოე სელოს მეფის ბანაკში. ქართველები იქ გაემგზავრნენ 9 თებერვალს, დანარჩენები მომდევნო დღეებში. ესკადრონის ბინების შენახვაზე გამოყოფილი იყო 4521 რუბლი და 54 კაპიკი.¹ ყოველ ცისმარე დღეს კანვოელები ვარჯიშობდნენ ჯირითში, ხმლით ჩეხვასა და გაჭენებული ცხენიდან იარაღით სროლაში, რისთვისაც მათ ეძლეოდათ უამრავი ფუჭი და საბრძოლო ვაზნა. საწვრთნელი განგაშები, უმთავრესად ზაფხულში, ორჯერ ეწყობოდა. თურმე გარიჟრაჟზე ცხენზე ამხედრებული ალექსანდრე II თავად მიდიოდა ყაზარმებთან და მისი ბრძანებით მესაყვირეები სიგ-

ლიც. სურდა გლეხს მუდამ ეგრძნო, რომ ის ბატონი იყო, „არ იმისი დასადარი“ და ერთხელ... ჩემ პატარაობისას სოფ. რგანის ჩვენს ეზოში ესეთი სცენის მონმე გავხდი: დათა აბაშიძეს ყურში ხელი ჩაუვლია ერთი კარგა მოყვანილი ვაჟკაცისათვის და ჩვენი ოდისაკენ მიჰყავს. თან „ვირო, ვიროვო!“ ეძახის. ვაჟკაციც მორჩილად მიჰყვება. არ ვიცი, რა იყო მიზეზი თავადის ასეთი შემონყრომისა, მხოლოდ ეს კი მახსოვს, აივანთან მიიყვანა მისი „მსხვერპლი“, იქ ხელი უშვა, კიბესთან დატოვა, თვითონ ზევით ავიდა და იქიდან გადმოსძახა: შენი ბედი, რომ დადიანის ყმა ხარ, თორემ ჩემი რომ იყო, შენ სეირს გაჩვენებდიო.“ ჟურნალი „ცისკარი“, 1957, №2, გვ. 132.

¹ Петин, დასახ. ნაშრ., გვ. 145.

ნალს იძლეოდნენ. სასწავლო განგაშის დროს კანვოელები სწრაფად კაზმავდნენ ცხენებს და ზუსტად ცხადდებოდნენ თავშესაყარ პუნქტებში – კრასნოე სელოში სასიგნალო ქვემეხთან, პეტერგოფში კადეტთა მოედანზე ან ცარსკოე სელოს სოფიის მოედანზე. პირველები ქართველები, მთიელები და ლეკები ჩამწკრივდებოდნენ, მათ უკან კი – კაზაკები. როგორც წესი, იმპერატორი კმაყოფილი რჩებოდა საკუთარი კანვოის მოქმედებებით, რაც აისახა 1861 წლის ერთ პატაკში: „ხელმწიფე იმპერატორმა, რომელმაც 3 ივლისს განგაშზე გამოიძახა ჯარი კრასნოე სელოს ბანაკში, ინება დარჩენილიყო განსაკუთრებულად კმაყოფილი მისი უდიდებულესობის პირადი კანვოით, როგორც მათი ადგილზე სწრაფი მოსვლით სამხედრო მოედანზე, ასევე სხვა მოქმედებებისა გამო, რომელიც შესრულებული იყო სწორად და არაჩვეულებრივი სისწრაფით“.¹ ხანდახან კმაყოფილი იმპერატორი კანვოელებს ასაჩუქრებდა ფულით და აძლევდა ნებას, რათა სადილზე ორი ჭიქით მეტი ღვინო შეესვათ.

1855 წლის 14 მარტს გამოცემული ბრძანების საფუძველზე კანვოის წევრებს, რომლებიც ჩვეულებრივ დღეებში საყარაულოდ გამოდიოდნენ, ულვაში და ბაკენბარდები შავად არ უნდა შეეღებათ. კანვოიში ყველაზე გრძლად ქართველებს ჰქონდათ თურმე თმა და იხვევდნენ კიდეცო.² შინაგანანესით სათვალის ტარება დაშვებული იყო, მაგრამ სამსახურებრივი მოვალეო-

¹ Петин, დასახ. ნაშრ., გვ. 152.

² Ключков, დასახ. ნაშრ., გვ. 196.

ბის შესრულების დროს პენსნესა და მონოკლის ტარება იკრძალებოდა.

როგორც აღნიშნავდნენ, კავკასიელებს ახასიათებდათ „მკაცრად გამოხატული სამხედრო კოპნიაობა: ხმელ-ხმელი, ძარღვიანი ცხენები, მონესრიგებული უნაგირი, მდიდრული აღკაზმულობა. ლაზათიანად მოვარაყებული ხმლები და ხანჯლები ხაზს უსვამდა მათ სიყვარულსა და დამოკიდებულებას საომარ გარემოსთან“ და დიდ შთაბეჭდილებას ახდენდნენ გარშემო მყოფებზე.¹ ალლუმებზე მთელი სპექტაკლის თაიგულად მიიჩნეოდა კავკასიელი მეომრების – ჩერქეზების, ლეკების, ხევსურების „ჯიგიტოვკა“. ზოგიერთი მათგანი ჩაცმული იყო როგორც შუა საუკუნეების რაინდი. ვერცხლის ჯაჭვის პერანგებსა და ჯავშანში, თავზე ეხურათ ვერცხლის ჩაფხუტები. ჯიგიტები მთელი სისწრაფით ჯირითობდნენ, ზოგიერთები იდგნენ უნაგირზე, ისროდნენ წინ და უკან, ხოლო როცა სამეფო ოჯახის კარავს უახლოვდებოდნენ, ცხენს მუცლის ქვეშ მოეველებოდნენ და გაუგონარი მოხერხებულობით იჭერდნენ დედოფლისა და დიდი კნიაგინიების მიერ ნასროლ ხელმანდილებს.²

¹ ამ დიდებული სანახაობის შემყურე მარკიზმა ასტოლფ დე კიუსტინმა სავსებით მართებულად განაცხადა, რომ კანვოელების ეს ჩაცმულობა მშვენივრად გამოხატავს რუსეთის სამეფო კარის ხასიათს, რომელიც კარგა ხანს იქნება აღმოსავლური ყაიდისა, ვიდრე – ევროპულიო. <http://historic.ru/books/item/f00/s00/z0000088/st013.shtml>

² Александр Бенуа, „Мои воспоминания“, Книга I, Москва, 2003, გვ. 18.

ერთხელ პეტრე ბაგრატიონი შინ ძალიან გახარებული და კმაყოფილი დაბრუნებულა. მეუღლის შეკითხვაზე – თუ რა ხდებოდა, მან უპასუხა, რომ ალღუმმა სამაგალითოდ ჩაიარა და იმპერატორმა სამჯერ გადაუხადა მადლობა. „და ეს მით უფრო სასიამოვნოა ჩემთვის, რომ ქართველების მიზეზით მოხდა... ძალიან ისახელეს თავი საზოგადოდ! და ბურთი და მოედანიც დღევანდელი დღისა აბაშიძეს, ამილახორსა და ანდრონიკაშვილს დარჩათ... ხელმწიფემ ბრძანა, რომ აბაშიძე, ცხენზე მსტომი, გადახატეთ და სურათი სასახლის გალერეაში ჩამოჰკიდეთო!“¹

მხედარი, რომელმაც იმპერატორზე ასეთი შთაბეჭდილება მოახდინა, 1835 წელს სოფელ თირში დაბადებული სამსონ ივანეს ძე აბაშიძე² გახლდათ. პირველდანყებითი განათლება სამსონმა ქუთაისის გიმნაზიაში მიიღო. მის შესახებ „სათაკილო“ ამბავს იხსენებს ნიკო ნიკოლაძე: როცა ყირიმის ომის დროს ფრანგებმა დაჯაბნეს რუსები, პატრიოტულად განწყობილმა ქუთაისელმა გიმნაზიელებმა გადანყვიტეს ფრანგი მასწავლებლისთვის სამაგიერო გადაეხადათ. მათ წვრილი ნემსები სკამზე დაარქეს და როცა იგი „თავისებურად დაასკდა საჯდომს, მოისმა ველური ბლავილი“. მაშინვე ჩატარდა გამოძიება: მოსწავლეებს ჩოხის საქილეები გაუსინჯეს იმ მიზ-

¹ წერეთელი, ტომი VII, გვ. 88.

² სამსონ აბაშიძის ძმისწულები იყვნენ: პოეტი გრიგოლ აბაშიძე (1866-1903) და საზოგადო მოღვაწე, კრიტიკოსი კიტა აბაშიძე (1870-1917).

ნით, რომ ვისაც ნემსები აღმოაჩნდებოდა, ის იქნებოდა დამნაშავე. ნემსები მართლაც უპოვეს სრულიად უდანაშაულო ორ მოსწავლეს – კონია წულუკიძესა და სამსონ აბაშიძეს. „არც ერთ მათგანს, არც მეორეს გაგებაც არ ჰქონიათ ჩვენი დანაშაულობის. ნამოაქციეს ორივე უბედური და უმოწყალოთ განკეპლეს“.¹

გიმნაზიის დამთავრების შემდეგ აბაშიძე მოხვდა პეტერბურგში და მსახურობდა ალექსანდრე II-ის კანცოიში. იყო პეტერბურგის უნივერსიტეტის იურიდიული ფაკულტეტის თავისუფალი მსმენელი. იქვე დაუახლოვდა მომავალ „თერგდალეულებს“. დაუმეგობრდა აკაკი წერეთელს, რომელსაც ნათესავად ეკუთვნოდა (აკაკის დედა და სამსონის მამა ბიძაშვილები იყვნენ). დედისადმი გაგზავნილ ერთ წერილში (1860) აკაკი წერეთელი ასე ახასიათებს სამსონს: „სამსონი ჩემთან დგას... ძალიან კარგი ბიჭია, იქნება მაინც, ჯერ თუ არ არის. ჩემთან კარგი ნაცნობობა აქვს“. აბაშიძემ პეტერბურგში ცოლად მოიყვანა იურისტ ესპერ უხტომკის ქალი ადელია. მათ შეეძინათ ორი შვილი, რომელთაგან ვაჟი ადრე გარდაეცვალათ და პეტერბურგში დაკრძალეს. სულ მალე ოჯახი საქართველოში ჩამოვიდა და აბაშიძემ საკუთარი მამულის მოვლას მიჰყო ხელი. რუსეთში ისევ გაემგზავრა 1870-იანი წლების ბოლოს, მაგრამ საქართველოში მალევე დაბრუნებულა. ის ბეჭდავდა კრიტიკულ პუბლიცისტურ, სატირულ თხზულებებსა და

¹ ნიკო ნიკოლაძე, „მოგონებები“, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი, 1984, გვ. 37-38.

თარგმანებს „ცისკარსა“ და „საქართველოს მოამბეში“ – „თერგდალეულის“, „ჯვარელის“ და „ზემო-იმერელის“ ფსევდონიმებით. სამსონ აბაშიძე გარდაიცვალა 1894 წელს, დაკრძალულია კაცხის მონასტერში.¹

პეტრე ბაგრატიონის სიტყვებიდან ერთი უცნაური რამ ირკვევა – ყველა ცხენოსანი არ ყოფილა თურმე სათანადო დონეზე მომზადებული. ეს ცოტა არ იყოს და, გასაკვირია იმ კრიტიკერიუმების გათვალისწინებით, რაც უნდა დაექმაყოფილებინა კანვოიში სამსახურის მსურველს: „გიორგი ნაკაშიძე ხომ ვიცით, რაც ცხენოსანია! ამხანაგები დასცინიან, მაგრამ მაინც კი სასწაული მოახდინა. უკანასკნელ ბურჯამდე რომ მივიდა და ცხენი უნდა გადაეხტუნებინა, იმასაც სხვებსავით უეცრად ცხენი შეუჩერდა და თვითონ გადავარდა ბურჯს იქით... ერთი კი გადატრიალდა ჰაერში და მერმე რაღაც უცაბედად ფეხზე დადგა კატასავით!.. არ დაცემულა. მაყურებელს ეგონა, თუ განგებ ქნაო, და ქების ტაში დაუკრეს!...“²

ქართველს უყვარს საკუთარი თავის წარმოჩენა, წინა პლანზე წანევა. თავისი ბუნებით ის არტისტია, პოზიორი და გამოირჩევა განსაკუთრებული ემოციურ-ხასიათობრივი თავისებურებებით. ჰოდა, იქ დაუთმობდნენ ვინმეს პირველობას?! ქართველმა კანვოელებმა იმთავითვე განსაკუთრებული ყურადღება დაიმსახურეს მშვენიერი კოსტიუმების, მდიდრული იარაღის, გაწვრთნისა და ბრწყინვალე ჯირითის წყალობით (ზემოთ ნახსენები

¹ აბაშიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 17-21.

² ნერეთელი, ტომი VII, გვ. 88.

გამონაკლისის გარდა). სწორედ მათ შესახებ წერდა 1869 წელს მწერალი ალექსეი ტოლსტოი ლექსში „სიმღერა კატკოვზე, ჩერკასკზე, სამარინზე, მარკევიჩსა და შავკანიაზე“ („Песня о Каткове, о Черкасском, о Самарине, о Маркевиче и о арапах“). გთავაზობთ ამ ლექსიდან ნაწყვეტს:

“Есть также и грузины
(конвоя цвет и честь!)“

„არიან ასევე ქართველები
(კანვოის მშვენება და ღირსება)“.

ამ ლექსის შექმნას წინ უძღოდა 1869 წლის 14 მარტს ოდესის ინგლისის კლუბში ალექსეი ტოლსტოის (1817-1875) პატივსაცემად გამართული სადილი, სადაც მან სადღეგრძელო წარმოთქვა რუსეთის სახელმწიფოს სადიდებლად და იმპერატორის ყველა ქვეშევრდომის საკეთილდღეოდ, რომელ ეროვნებასაც უნდა წარმოადგენდნენ ისინი. ამ ბოლო სიტყვებმა ბ. მარკევიჩის, რეაქციონერი მწერლის გულისწყრომა გამოიწვია, რაზედაც ტოლსტოიმ ლექსი დაწერა, რომელიც თანამედროვე რეაქციონერ მოღვაწეებს, პირველ რიგში, კატკოვს აქილიკებდა. ეს ის კატკოვია, „მოსკოვსკიე ვედომოსტის“ რედაქტორი, 1882 წელს დავით ერისთავის სპექტაკლში „სამშობლო“ სცენაზე გამოტანილი ქართული დროშების გამო შეურაცხყოფა რომ მიაყენა ქართველებს და ურჩია დროშის ჩაბარება გოდფრუას ცირკში. ამ გამოხდომას კი ილია ჭავჭავაძემ უპასუხა წერილში „კატკოვის პასუხად“, ასევე – აკაკი წერეთელმაც.

1858 წლის 30 მაისს პეტერბურგში, ისააკის ტაძრის კურთხევაზე სხვებთან ერთად ქართველებიც მონაწილეობდნენ, რომელთა შორის გახლდათ სამეგრელოს დედოფლის, ეკატერინე ჭავჭავაძის ვაჟი – 11 წლის ნიკო დადიანი. „...ინყება პარადი, რომელშიც თვით ხელმწიფე კამანდობს. ამ შემთხვევაში პირველი რიგი გამოსვლის ჩემსობას იყო ქართველ (კანკოების) ცხენოსნების ე.ი. ქართლ-კახელების, იმერელ-მეგრელ-გურულების, რომელსაც კამანდობდა კნიაზი პეტრე ბაგრატიონი, – წერდა ამბის თვითმხილველი თედო ხოშტარია, – როცა ხელმწიფემ შესძახა კანკოელებს გაჭენებით გავლა, მაშინ კნიაზ მენგრელსკიმაც სხვებთან ერთად, თერთმეტი წლის ყმანვილმა, ფიცხლად გააჭენა ცხენი – დიდი ალტაცებული ხმოვანება შექმნეს მაყურებლებმა, დიდებულებმა და ხალხმა და შექმნეს ხრიალი და უკანასკნელნი აქებდნენ ამ სიტყვით „გრუზინსკი ცარ“ და გაჭენების შემდეგ დაიბარა ხელმწიფემ, ცხენდაცხენ გადაკოცნა, მერმედ ჩამოიყვანეს ცხენიდან და მოიყვანეს იმპერატრიცასთან, რომელმაც დიდი ალერსით მიიღო და გაკოცნეს ველიკი კნიაზებმა და მათში გაერია“.¹

ისააკის ტაძრის საზეიმო გახსნას სტუდენტი ილია ჭავჭავაძეც დაესწრო და მოგვიანებით (5 ნოემბერი, 1860) შექმნა ლექსი „კანკოელი“, სადაც ის საკუთარ გულისტკივილს ასე გამოხატავდა:

¹ თედო ხოშტარიას მოგონებებიდან პეტერბურგში ისააკის ტაძრის კურთხევაზე, 1858 წლის 30 მაისი. სცსა ფონდი 1446, ხელნაწერი №825.

აგერ რაზმიდან ისკუბა ყარაბალულმა მერანმა,
 შორსა გაჰფანტა, თრთოლით ხმა მისმა რახტისა ჟღერამა...
 მიჰქრის, მიფრინავს, მიჭექავს, უკან მისდევს მტვრისა ბუქი,
 მასზედ ჰზის ივერიელი ჭაბუკი ვინმე ჩაუქი.
 აგერ უეცრად რაღაცამ ჰაერში გაიკრიალა,
 თურმე მან თოფი თავისი შეაგდო, შეატრიალა,
 მერე ლამაზად ხან მარცხნივ, ხან მარჯვნივ გადმოწეებოდა,
 ხან ცხენიდანა ხტებოდა, ხან ზედვე შეჰფრინებოდა,
 შეენოდა იგი ჭაბუკი ცხენზედა, ვით ალვა რგული,
 მაგრამ მე, მის მჭვრეტელს, ნაღვლით ამერია სული, გული...
 ესთქვი თუ, ვისთვის შენ კისკასობ, ვისთვის იჩენ სიმარდესა?
 შენი რაა, რომ ამშვენებ შენს დამლუპველ ჩრდილოეთსა?
 შენს სიმარდეს, სიჩაუქეს ქართლი შენი არ დაჰყურებს,
 მეფე შენი თავის ქებით ჭაბუკს გულს არ გიხალისებს!..

ცენზურის გამო ლექსის დაბეჭდვა შეუძლებელი გახდა, ამიტომაც ილია ჭავჭავაძემ შეცვალა სათაური „კანვოელი“ – „იანიჩარით“, ხოლო სიტყვა „ჩრდილოეთსა“ სიტყვით „ოსმალეთსა“.¹ სამსონ აბაშიძის შვილის, მარგალიტა ჭილაძის გადმოცემით, ეს ლექსი ილია ჭავჭავაძეს თითქოს კანვოელ დიმიტრი ამილახვარზე დაენერა: „ეს ამილახვარი მარდი, მოხდენილი და ყოჩალი იყო“, – უთქვამს თურმე ილიას.²

¹ ილია ჭავჭავაძე თხზულებათა სრული კრებული, ტომი I, საქართველოს სსრ სახელმწიფო გამომცემლობა, თბილისი, 1951, გვ. 386.

² აბაშიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 19. 1871 წელს საქართველოში ჩამო-

ახლა კი ისააკის ტაძრის კურთხევის მთავარ გმირს, პატარა ნიკო დადიანს დავუბრუნდეთ, რომელსაც უწყალობეს ფლიგელ-ადიუტანტობა, ჩარიცხეს მისი უდიდებულესობის კანვოიში და ეკატერინე ქავჭავაძის გამგზავრების შემდეგ, პეტერბურგში დატოვეს. ოფიციალური ფორმულირება მისი იმპერიის დედაქალაქში დატოვებისა მომავალი მთავრისათვის შესაფერისი აღზრდა-განათლების მიცემა იყო. სინამდვილეში, რუსულ ხელისუფლებას გამიზნული ჰქონდა, სრულწლოვანების შემდეგ ნიკოს უარი ეთქვა სამეგრელოს სამთავროს უფლებებზე და 1867 წელს კიდეც მიაღწიეს ამას (გაიხსენეთ ამანათობა)¹. იქამდე კი სამთავროს ავტონომიაც გააუქმეს. ნიკოს, ანუ ნიკოლოზ დადიანი-მინგრელსკის მართლაც შესაფერისი განათლება მისცეს პარიზში, 1875 წლიდან მსახურობდა კავალერგარდის პოლკში და თავიც გამოიჩინა 1877-1878 წლების რუსეთ-თურქეთის ომში; განსაკუთრებით ბულგარეთში გამართულ ბრძოლებში, რომლის შედეგადაც სტრატეგიულად მნიშვნელოვანი შიპკას გადასასვლელი მოიპოვეს. შიპკაზე გამოვლენილი მამაცობისთვის მან რამდენიმე სამხედრო ორდენი მიიღო და გენერალ-მაიორის წოდებაზეც წარადგინეს. ავსტრიელმა კომპოზიტორმა იოჰან შტრაუსმა ნანარმო-

სულ ალექსანდრე II-ს დახვდა თავადაზნაურობის 30 წარმომადგენელი, რომელთაც ყოფილი კანვოელი დიმიტრი ამილახვარი ხელმძღვანელობდა. Кавказский календарь, 1908, გვ. 38.

¹ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტომი V, გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი, 1970, გვ. 221.

ებიც კი შექმნა სახელწოდებით „ნიკო-პოლკა“, რომელიც დადიანის გმირულ სამსახურს მიეძღვნა. ბულგარეთის ტახტიდან ალექსანდრე ბატენბერგის ჩამოგდების (1886 წლის 21 აგვისტო) შემდეგ, რუსეთის მთავრობამ დადიანი ბულგარეთის მეფის კანდიდატად წამოაყენა. ამასთან დაკავშირებით დადიანი ერთ წერილში იუწყებოდა: „კავკასიაშიც ბევრს გაუკვირდება ჩემი კანდიდატობა; დარწმუნებული ვარ, ჩვენში ხალხი მამასახლისადაც არ ამირჩევდა. რუსეთს კი სხვა აზრი ჰქონია ჩემზე. და ამისთვის, მე მთელს სიცოცხლეში უნდა ვიყო მათი მონა მორჩილი, მოსამსახურე და აღმასრულებელი მათის სურვილისა“.¹ გადაუჭარბებლად შეიძლება ითქვას, რომ მთელი ევროპისა და რუსეთის პრესა, თავისთავად, იმ დღეებში „Den Mingrelischen Prinzen“-ის (სამეგრელოს პრინცის) დადიანის შესახებ წერდა, განსაკუთრებით კი „ნემეცის ქალები, რომლებიც ეხლა პატივცემულნი ოჯახის დედები არიან, დიდი სიამოვნებით მოიგონებენ ხოლმე (მას)...“ ასევე წერდნენ, რომ თავადს „კეთილი გული აქვს და ამიტომ მეტად კეთილი მმართველი იქმნება ნახევრად განადირებულ ბოლგარებისათვის, რომელნიც ჯერ კიდევ სრულიად არ გადაჩვეულან ოსმალეთის უღელსა“.² მაგრამ მისი კანდიდატურა ვერ გავიდა. ინგლისელების ძალისხმევით, ავსტრია-უნგრეთმა

¹ იონა მეუნარგია, „ქართველი მწერლები“, ტომი II, სამეცნიერო-მეთოდური კაბინეტის გამომცემლობა, თბილისი, 1957, გვ. 332.

² გაზეთი „ივერია“, №257, 1886.

შეძლო საკუთარი წარმომადგენლის, პრინც ფერდინანდ კობურგელის გაყვანა.¹

თუ როგორი პიროვნება იყო ნიკო დადიანი, ამის შესახებ ერთი საგულისხმო ფაქტი მეტყველებს: 1871 წელს საქართველოში ჩამოსულ ალექსანდრე II-ს ადიუტანტი დადიანიც ახლდა. მაშინ ბატონყმობა ახალი გაუქმებული იყო და იმერელი თავადაზნაურობის ნაწილმა თხოვნით მიმართა იმპერატორს – ყმები უკან დაგვიბრუნეთო, რადგან „ყანები აღარ მოგვდის, აღარცა ბარი და ბოსტანი გვარგებს, ყოველივე ფუჭდება... ყოველივე მარჯვე ხელს ითხოვს...“ მერე აიღეთ და იმუშავეთო, უპასუხა იმპერატორმა. „ჩვენ, ბატონო, არ გახლავართ შეჩვეული მუშაობას, ჩვენ ვერ ვიზამთ იმდონობას, რასაც გლეხები სჩადიან, მერე, ბატონო, არ გვეკადრება და საცინრათ გავხდებით“. იმპერატორმა არ შეისმინა მათი თხოვნა – „მაშ, გირჩევნიათ მუშაობას შეეჩვიოთ, გლეხებისაგან ისწავლეთ და მაშინ აღარ წაგიხდებათ ყანები და ბალ-ბოსტანი...“

იმპერატორის უკან მდგარი ნიკო დადიანი თურმე ხელებს უქნევდა თავად-აზნაურებს და ანიშნებდა, – მაგას ნუ ლაპარაკობთო, მაგრამ ვერაფერი გააწყო. შეხვედრის დასრულების შემდეგ გაბრაზებულმა დადიანმა ქართულად მიმართა დამსწრეთ: „არა გრცხვენიათ თქვენ, ეგ რაებზედ ილაპარაკეთ, მაგაზედ მეტი სათხოვარი არაფერი გქონდათ, თქვე ვირებო თქვენა! ან სკოლები არ გინდათ, ან ხიდები, გზები, ან სხვა ამგვარები. ეგ რა

¹ <http://www.nplg.gov.ge/dadiani/nikolasmingreli.html>

იყო, ვინ გასწავლათ და ვინ დაგარიგათ, რომ მაგაებზედ ილაპარაკეთ! რა გნებამთ, რა გინდათ, ყმების დაბრუნებას ელით, ეს აღარ იქნება, სირცხვილი თქვენთვის, რომ ასე შეირცხვინეთ თავი...”

ექვთიმე თაყაიშვილი დადიანს „ძველი და ახალი ქართული ლიტერატურის სახელგანთქმულ მცოდნეს“ უწოდებდა.¹ 1885 წელს ნიკო დადიანმა თავისი უმდიდრესი ბიბლიოთეკა (179 ტომი, მათ შორის X-XI საუკუნეების მანუსკრიპტები) უსასყიდლოდ გადასცა ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებას. ეს იმდენად მნიშვნელოვანი ამბავი იყო, რომ თავად ილია ჭავჭავაძე გაემგზავრა სამეგრელოში ამ ძვირფასი საჩუქრის თბილისში ჩამოსატანად.²

ნიკო დადიანის უმცროსი ძმა ანდრიაც კანკოში მსახურობდა. მას საკმაოდ წარმატებული კარიერა ჰქონდა (გენერალ-ლეიტენანტობას მიაღწია), მაგრამ ისტორიას მისი სახელი, როგორც ბრწყინვალე მოჭადრაკისა და მეცენატისა, ისე შემორჩა. დადიანი ითვლება პირველ ქართველ მოჭადრაკედ. 1897 წელს ჟურნალი British Chess Magazine წერდა: „(დადიანი) ლაპარაკობს ექვს თანამედროვე ენაზე და მისი ერუდიციის შესახებ კი ცნობილია მთელს ევროპაში“.³ ჭადრაკს ანდრია დედამისმა, ეკატე-

¹ იოსებ მეგრელიძე, „ექვთიმე თაყაიშვილი“, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 1989, გვ. 106.

² აკაკი სურგულაძე, „ნარკვევები ქართველი ინტელიგენციის ისტორიიდან“, გამ. „მეცნიერება“, თბილისი, 1980, გვ. 185.

³ British Chess Magazine November, 1897, p. 405.

რინე ჭავჭავაძემ ბავშვობაშივე აზიარა და მისი ერთგული დარჩა სიცოცხლის ბოლომდე. პროფესიონალი მოჭადრაკე არ ყოფილა, მაგრამ მისი სახელი კარგად იყო ცნობილი მსოფლიო საჭადრაკო სამყაროში. „სამეგრელოს თავად დადიანის საჭადრაკო პარტიები საუცხოოა და საჭადრაკო ლიტერატურაში დარჩება როგორც შედეგ-რი“, წერდა იგივე *British Chess Magazine*.¹ მას ევროპის სხვადასხვა ქალაქში ნათამაშები ჰქონდა იმ დროის ბევრ ცნობილ მოჭადრაკესთან (ვლადიმირ ლიზელი, სემუელ როზენტალი, სერაფინო დიუბუა, ილია შუმოვი, იგნაც კოლიში...). ხშირად ესტუმრებოდა რუს მწერალს, ივანე ტურგენევის მის პარიზულ ბინაში, სადაც ჭადრაკის მოყვარული მასპინძელი საჭადრაკო საღამოებს მართავდა. 1881-1882 წლებში მონაწილეობდა პეტერბურგის საჭადრაკო კლუბის მიერ გამართულ მოყვარულთა ორ ტურნირში და დამარცხების გარეშე პირველი ადგილები დაიკავა. 1903-1904 წლებში მონტე-კარლოს საერთაშორისო ტურნირების პრეზიდენტი იყო. ანდრია ჭადრაკისთვის ფულს არ იშურებდა და დიდ ტურნეებში ლამაზი პარტიებისთვის ჯილდოს ანესებდა. საქართველოში ზოგიერთი არ იზიარებდა მის ასეთ თავდადებას ჭადრაკისადმი. ჟურნალისტი დავით მიქელაძე გაზეთ „დროებაში“ (№6, 1873) წერდა: „მე სხვებივით არ ვფიქრობ, რომ ჭადრაკის თამაში საძრახი საქმე იყოს, მაგრამ ბევრად უფრო სასიამოვნო იქნებოდა, რომ რაიმე სამშობლოს

¹ თენგიზ გიორგაძე, „თამაშობს ანდრია დადიანი“, გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი, 1972, გვ. 45.

სასარგებლო მოქმედებით გაითქომდენ სახელსა ჩვენი თავადები...”

ანდრია დადიანი მარტოხელა ადამიანი იყო, ცოლი არ შეურთავს, თუმცა დიდი პოპულარობით სარგებლობდა სუსტი სქესის წარმომადგენლებში. თენგიზ გიორგაძე მოგვითხრობს ერთი შემთხვევის შესახებ: ერთხელ პარიზში, პარკში ცხენით ჯირითისას დადიანმა ახალგაზრდა ლამაზი ქალი შენიშნა, რომელიც ძალიან მოეწონა, მაგრამ ქალმა აინუნშიც არ ჩააგდო მისი ყურადღება და იქვე მდებარე რესტორნის აივანზე ვილაც მამაკაცთან ერთად შამპანურის სმა დაიწყო. ანდრიამ ვერ აიტანა ასეთი უყურადღებობა და ერთი ბოთლი შამპანური შეუკვეთა. შემდეგ კი, ამ ქალბატონის თვალწინ მთელი ბოთლი ცხენთან ერთად გამოსცალა. ქალმა ეს რომ დაინახა, აღშფოთებულმა მაშინვე რესტორანი დატოვა... სიცოცხლის ბოლო წლებში დადიანი დაავადმყოფდა – მას ხელის დამბლა დაემართა და ენაც წაერთვა. გარდაიცვალა კიევში 60 წლის ასაკში. დაკრძალულია მარტვილის საგვარეულო მონასტერში.

აღსანიშნავია, რომ ზოგიერთი კანკოელი ვერ შეეგუა ჩრდილოეთის კლიმატს. ასე დაემართა კონსტანტინე (კონია) ზაალის ძე თაყაიშვილს. იგი მჭევრმეტყველების უნარით დაჯილდოებული კაცი იყო და თავის წრეში დიდი გავლენითაც სარგებლობდა. მან პეტერბურგის ჰავა ვერ აიტანა, ჭლექით დაავადდა და სამშობლოში დაბრუნდა. თავს უვლიდა, მემკვიდრეობით დარჩენილ მამულებს ჰყიდდა და იმით ცხოვრობდა. პოლიტიკა-

ში არ ერეოდა. თურმე თავს მოუყრიდა მეზობლებს და ქართულ წიგნებს უკითხავდა. ექვთიმე თაყაიშვილი იგონებდა, თუ რა სიხარული მოეფინა სახეზე კონიას, როცა მას ხელში ილია ჭავჭავაძისა და ივანე მაჩაბლის მიერ ქართულად თარგმნილი „მეფე ლირი“ დაუნახა; მთელი ღამე კითხვაში გაუტარებია თურმე.¹

¹ აკაკი სურგულაძე, „ექვთიმე თაყაიშვილი (ცხოვრება და მოღვაწეობა)“, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი, 1977, გვ. 10.

ცნობილი რუსი იურისტის ანატოლი კონის მოგონების მიხედვით, კავკასიელები, რომელთაც გემო გაუგეს დედაქალაქის ცხოვრებას, თვალწარმტაც აღმოსავლურ კოსტიუმებში გამოწყობილნი, ყველაზე ხშირად სტუმრობდნენ პასაჟს, „ჩამოსული პროვინციელების საკვირველ ადგილს“, რომელიც რატომღაც მათ საყვარელ ადგილად იქცა.¹ პასაჟში განლაგებული იყო სავაჭრო რიგები, საკონდიტროები, ცვილის ფიგურების კაბინეტი, პანორამა, საკონცერტო დარბაზი, სადაც იმართებოდა მუსიკალური საღამოები და მღეროდა ბოშათა ანსამბლი – ყველაფერი ეს უცხო იყო კავკასიელებისთვის. ამიტომ გასაკვირი არ უნდა იყოს, თუ რატომ იყვნენ კანვოელები და მათ შორის ქართველები ამ ადგილის ხშირი სტუმრები.

დროის გასატარებლად კანვოელებს უამრავი საბაბი ჰქონდათ: პოლკის დღესასწაულები, სხვადასხვა გამარჯვების აღმნიშვნელი თარიღები, იმპერატორისა და იმპერატრიცას, საკუთარი უფროსების დაბადების დღეები. რაც შეეხება სმას – გვარდიელი ოფიცრისთვის დალევასა და დათრობას შორის დიდი განსხვავება იყო,

¹ А.Ф. Кони, Собрание сочинений, том 7, издательство „Юридическая литература“, Москва, 1969, гл. 50.

რაც წლების განმავლობაში იწრთობოდა და იხვეწებოდა. ღვინო და არაყი კანკოელის ყოველდღიურ მენიუში შედიოდა, მაგრამ მიუხედავად ამისა, დღესასწაულები არასოდეს დარღვეულა მთვრალთა დებოშებით, რადგან კანკოელებთან არსებობდა დაუნერელი კანონი – ოფიცერს შეუძლია და უნდა იყოს კარგ ხასიათზე, მაგრამ არავითარ შემთხვევაში არ უნდა იყოს მთვრალი. მიუხედავად იმისა, რომ პოლკისადმი მიძღვნილ დღესასწაულებზე სვამდნენ უამრავ არაყსა და ღვინოს, სვამდნენ „ჭკუით“.¹

კანკოის ოფიცრებს აზარტული თამაშები უყვარდათ და ამას თავად მეფეც კი უწყობდა ხელს. ერთხელ მეფის სასახლეში, კანკოის მორიგე ოფიცრების ოთახში ბანქოს თამაში გაიმართა. მოულოდნელად მათ თავს პიჯამაში გამოწყობილი ნიკოლოზ II წამოადგათ. იგი გულმოსული ჩანდა და მათ ძალიან გაუწყრა, მაგრამ შემდეგ ყველას სათითაოდ თუმან-თუმანი ჩამოურიგა და თავად მიუჯდა სათამაშო მაგიდას.² ერთ-ერთი ქეიფის შემდეგ კი მეფის ფავორიტმა „არაორდინარულმა და ექსცენტრიკულმა პიროვნებამ“, იმდროინდელი პეტერბურგის საზოგადოებისთვის პოპულარულმა დავით (უჩა) დადიანმა მისი უდიდებულესობა ნიკოლოზ II გააოცა, როცა განუცხადა, რომ მან ბანქოს ვალის გადახდის მიზნით საკუთარი ეპოლეტები დააგირავა; საბოლოოდ ვალი თავად იმპერატორმა (!) გაისტუმრა. ეს არ ყოფი-

¹ <http://regiment.ru/Lib/B/16/1.htm>

² Ключков, დასახ. ნაშრ., გვ. 222-223.

ლა ერთადერთი შემთხვევა. ნიკოლოზ II თურმე ხშირად ისტუმრებდა კანვოელი ოფიცრების ვალებს. თუ რატომ იქცეოდა ასე, ამას, როგორც ამ გადმოსახედიდან ჩანს, თავისი მიზეზები ჰქონდა. გრიგორი რასპუტინის მდივანი და მემუარების ავტორი არონ სიმანოვიჩი წერდა, რომ იმპერატორი ბოლომდე არ ენდობოდა კანვოის ყველა წევრს და ამიტომაც უპირატესობას ქართველ და თათარ თავად-აზნაურებს აძლევდა. ნიკოლოზ II ხედავდა, რომ ისინი არ გამოირჩეოდნენ მაინცდამაინც სანიმუშო ყოფაქცევით, „ბოროტად“ იყენებდნენ მის გულკეთილობას, გადაჭარბებული მიდრეკილება ჰქონდათ ქეიფისა და დროსტარებისკენ, მაგრამ მეფე ამაზე თვალს ხუჭავდა, რადგან იცოდა, რომ ისინი სულითა და ხორციით მისი ერთგულნი იყვნენ. ყოველი მათგანი სიცოცხლეს შესწირავდა მას და ბრძანების შემთხვევაში დაუფიქრებლად მოკლავდა ნებისმიერს. იგივე სიმანოვიჩი აღნიშნავდა, რომ, როცა გენერალი რუზსკი და დეპუტატები შულგინი და გუჩკოვი მეფისგან გადადგომას მოითხოვდნენ (ამბობენ, რუზსკი რევოლუციითაც კი ემუქრებოდაო), მათ ძალიან გაუმართლათ, რომ ნიკოლოზ II-ის გვერდით ქართველი ოფიცრები არ იმყოფებოდნენ, თორემ ნალდად არც ერთი მათგანი ცოცხალი არ გადარჩებოდაო.¹

¹ Святой черт, Тайна Григория Распутина, Москва, Издательство „Книжная Палата“, 1990, გვ. 96-97. კანვოელები თავისი ბატონის, ნიკოლოზ II-ის მსგავსად გატაცებულნი ყოფილან სპირიტუზმით. სიმანოვიჩს დასახელებული ჰყავს რამდენიმე ქართველი,

მეფის რჩეულ დადიანზე უამრავი ისტორია დადიოდა, რომელია მართალი და რომელი გამოგონილი, ახლა ამის დადგენა რთულია. ამბობენ, 1916 წელს ბანქოს თამაშის დროს, ფელიქს იუსუპოვმა დადიანს რასპუტინის მკვლელობაში მონაწილეობის მიღება შესთავაზა, რაზეც მან ცივი უარი განუცხადა, იმ მიზეზით, რომ ჯალათად ყოფნა დამამცირებელია და თუ კაცის მოკვლა გინდა, სილა გაარტყი და დუელში გამოიძახეო.¹ ერთხელ აგარაკზე, ლივადიაში მეფე ნიკოლოზ II ტერასის ერთ კუთხეში ვილაცას ესაუბრებოდა, ტერასის მეორე, მოპირდაპირე კუთხეში კი უჩა დადიანი იმყოფებოდა. მოულოდნელად მეფემ იგი თავისთან მოიხმო. უჩა მეფისკენ თავქუდმოგლეჯილი გამოიქცა. მათ შორის დიდი, გაშლილი მაგიდა იდგა. დადიანმა არც აცია, არც აცხელა და მაგიდას გადაეწვლო. ნახტომი ბრწყინვალე გამოდგა, მაგრამ ჩოხის კალთა სერვიზის ჭიქასა და თეფშს წამოსდო, რომელიც იატაკზე გადმოვარდა და ნამსხვრევებად იქცა. დადიანმა დაიმორცხვა, თუმცა მას შემდეგ, რაც მეფემ სიცილი დაიწყო, მიხვდა, რომ მის უდიდებულესობას ეს გამოხატომა-ნახტომი მოეწონა.² თურმე ერთხელ ნიკოლოზ II

რომლებიც იკრიბებოდნენ ერთად, მაგრად სვამდნენ და შემდეგ იძახებდნენ სულებს (ალბათ სიმთვრალეში სულებთან ურთიერთობას უფრო იოლად ამყარებდნენ). ესენი იყვნენ: ნიკოლოზ ნიჟარაძე, ივანე ნაკაშიძე, უჩა დადიანი, ალექსანდრე ერისთავი, ალექსანდრე (ალექ) ამილახვარი... Святой черт, გვ. 94.

¹ http://loveread.ec/read_book.php?id=47409&p=39

² Ключков, დასახ. ნაშრ., გვ. 223.

უხერხული სიტუაციიდან სწორედ მისმა გამორჩეულმა უჩამ იხსნა. მეფე ბანქოს ეთამაშებოდა ინგლისის, საფრანგეთისა და სხვა ქვეყნის ელჩებს, თამაში მის სასარგებლოდ არ მიდიოდა. ერთ მომენტში ნიკოლოზ II-ს ოქროს ათრუბლიანი იატაკზე დაუეარდა. ნიკოლოზი დაიხარა მის ასაღებად. ჩამოვარდა სიჩუმე – უზარმაზარი იმპერიის მფლობელი თუმნიანის გულისთვის იწუხებდა თავს. მეფემ ეს იაღლიში გვიან იგრძნო. უეცრად უჩა დადიანმა მაგიდიდან აიღო ხუთასრუბლიანი ბანკნოტი, სანთლის ცეცხლზე მოუკიდა მას და მეფეს გაუნათა, თან უთხრა, იმ თუმნის ნახევარი მე მეკუთვნის, ეს ჩემთვის ყველაზე ძვირფასი საჩუქარი იქნებაო. მეფეს უღვაშში გაეღიმა, იატაკიდან თუმნიანი აიღო, გადაახურდავებიანა და დადიანს გადასცა, რომელმაც ხუთრუბლიანს აკოცა. სიტუაცია განიმუხტა და თამაში გაგრძელდა.¹

საინტერესოა უჩა დადიანის შემდგომი ბედი: 1910-იან წლებში მას ლამის ოცი წლით კატორღაში უკრეს თავი, რადგან მძიმე დანაშაული ბრალდებოდა – თავად ალექსანდრე დადემქელიანის მკვლელობა (პროცესი რამდენიმე წელიწადს, სხვადასხვა ქალაქში მიმდინარეობდა). როგორც ამბობენ, დადიანს მოკლულის მეუღლესთან, ექვსი შვილის დედასთან, ბაბილინა ერისთავი-დადემქელიანისთან ჰქონდა რომანი. ამბობენ, ცოლმა და საყვარელმა დაქირავებული მკვლელების ხელით 1910 წლის 8 იანვარს დადემქელიანი სიცოცხლეს გამოასალმეს – მას სამი ტყვია დაახალეს. სასამართლო პროცეს-

¹ <https://unotices.com/book.php?id=148043&page=35>

მა დიდი ხმაური და რეზონანსი გამოიწვია. დადიანის საქმე თითქოს წასული იყო, მაგრამ მას დამცველად მოეწვინა ცნობილი ადვოკატი ნიკალაი კარაბჩევსკი, რომელმაც შეძლო საქმე ისე შეეტრიალებინა, რომ დადეშქელიანი არა მსხვერპლად, არამედ დამნაშავედ გამოეყვანა და ყველაფერი შურისძიების აქტად წარმოადგინა, რაც ალბათ ახლოს იყო სიმართლესთან, რადგან მთავარ მამხილებელ საბუთად დადიან-დადეშქელიანის სიყვარულისა იყო ის ეპიზოდი, როცა ავადმყოფი ქალის სანოლზე დადიანი ჩამოჯდა, რაც თურმე აშკარად მიანიშნებდა მათ რომანზე. როგორც თანამედროვენი ამბობენ, დადეშქელიანი (ლალატობდა თუ არა მას მეუღლე, ეს სხვა ამბავია) სიკვდილს იმსახურებდაო – თურმე დადეშქელიანი აუტანელი ხასიათისა და მოძალადე ადამიანი ყოფილა. ერთხელ ვინმე ივანე ქარდავას დაესხა თავს, მის დასახმარებლად მოსულ ქალს ცემით თვალი ამოუგდო და დააბრმავა, ნათესავ მოხუც კაცს თავი გაუტეხა, თავად თხრილში დამალულ ქარდავას კი საკუთარი ხელით რევოლვერიდან ორჯერ გასროლით მოუსწრაფა სიცოცხლე. ეს არ ყოფილა ერთეული შემთხვევა. ასე რომ, მისი სიკვდილი არავის სწყენია.¹

როგორც ზემოთ აღვნიშნე, საქართველოს განითქმების შემდეგ დადიანი საყვარელთან და მის ოჯახობასთან ერთად კონსტანტინოპოლში გადაიხვეწა, მაგრამ მათი ბედნიერება მცირე ხანს გაგრძელდა – ერთ დღეს ბაბილინა ტრამვაიმ გაიტანა. ოჯახის მთელი სიმძიმე და

¹ <http://kommersant.ru/doc/1835916>

ბავშვების აღზრდა უჩა დადიანს დააწესა მხრებზე. მან ამ მისიას თურმე ღირსეულად გაართვა თავი. 1923 წლიდან იგი ცხოვრობდა ნიუ-იორკში, მუშაობდა ივანე მაჩაბლის პარფიუმერულ ფირმაში „Prince Matchabelli“. ამავდროულად, მონაწილეობდა საჭადრაკო ტურნირებში. უჩა დადიანი 1932 წელს გარდაიცვალა, დაკრძალულია ლონგ აილენდზე მდებარე სასაფლაოზე.

ასევე ნიუ-იორკშია დაკრძალული დადიანის თანამეინახე კანვოელი ალექსანდრე ამილახვარი (1897-1968). გორში დაბადებული ამილახვარი გიორგი XII-ის შთამომავალი და იმპერატორ ალექსანდრე III-ის ქვრივის ნათლული გახლდათ. მას თბილისის კადეტთა კორპუსი ჰქონდა დამთავრებული და 1902 წლიდან კანვოში მსახურობდა. 1911 წელს, როცა გრანდიოზული ზეიმით აღინიშნა მეფის კანვოის 100 წლისთავის იუბილე, ამილახვარი ერთ-ერთ „მთავარი როლის“ შემსრულებლად მოგვევლინა: ზეიმზე სხვადასხვა ეროვნების კანვოელი გამოაწყვეს ნაციონალურ ფორმებში – ალექსანდრე ამილახვარს ერგო პატივი სცმოდა 1857 წლის ქართველი კანვოელის ფორმა; 50 წლის შემდეგ ის, როგორც ვეტირანი, დაესწრო ნიუ-იორკში გამართულ კანვოის 150 წლის იუბილესაც.¹

1912 წელს ამილახვარი თადარიგში გავიდა, მაგრამ პირველი მსოფლიო ომის დაწყებისთანავე დაუბრუნდა სამსახურს და მეთაურობდა მუსლიმთა პოლკის ასეულს, ცნობილს როგორც „ველური დივიზია“. 1917 წელს

¹ Галушкин, დასახ. ნაშრ., გვ. 426.

კი პოლკოვნიკი ამილახვარი ქართულ ცხენოსანთა პოლკს ჩაუდგა სათავეში. მომდევნო წლებში იგი ცხოვრობდა თბილისში, მაგრამ ბოლშევიკების შემოსვლის შემდეგ საქართველო დატოვა – ჯერ კონსტანტინოპოლში გადავიდა, შემდეგ პარიზში, სადაც 1924 წელს არჩილ ანდრონიკაშვილთან, გიორგი გვაზავასთან, ირაკლი ვაჩნაძესთან და სხვებთან ერთად დააარსა მასონური ლოჟა „ოქროს სანმისი“. 1936-1939 წლებში ამილახვარი მოხალისედ იბრძოდა გენერალ ფრანკოს მხარეს ესპანეთში გაჩაღებულ სამოქალაქო ომში, რისთვისაც რამდენიმე საბრძოლო ჯილდო მიანიჭეს.¹ მეორე მსოფლიო ომის დროს იგი ჩაენერა ფრანგი მოხალისეების ლეგიონში (Légion des Volontaires Français) და აღმოსავლეთის ფრონტზე იბრძოდა საბჭოთა ჯარების წინააღმდეგ. 1944 წელს ლეგიონმა შეწყვიტა არსებობა, ალექსანდრე ამილახვარი გადასახლდა ჯერ პერუში, შემდეგ კი – აშშ-ში და დამკვიდრდა ნიუ-იორკში. ის გახლდათ რუსი სამხედრო ინვალიდების კავშირის თავმჯდომარე.

¹ Галушкин, დასახ. ნაშრ., გვ. 405.

კანვოიში სამსახური სახარბიელო იყო ქართველებისთვის. საკუთარი ქცევისა თუ წლების განმავლობაში გამომუშავებულ-შეთვისებული ზნე-ჩვეულებისა და აღმოსავლური სიზანტის გამო ქართველი თავადაზნაურობა შეუჩვეველი იყო მუშაობას. აკაკი წერეთელი ნაწარმოებში „ჩემი თავგადასავალი“ წერდა: „...ყველამ მირჩიეს: „რადგან სამხედრო სამსახურში აპირებ შესვლას, აქ დარჩი, ჩვენთან: კანვოობას არა სჯობია რაო! ჩვენი სამსახური, სამსახური კი არ არის, ლხინი და ქეიფიაო!“ მართლაც, კანვოებისა და განსაკუთრებით ქართველების მდგომარეობა უსაქმური კაცისთვის სანატრელი იყო. კარგად სვამდენ, კარგად სჭამდენ, კარგად ეცვათ, დღეში რამდენიმე საათს ცხენს აჭენებდნენ, ათამაშებდნენ და დანარჩენ დროს აქეთ-იქით საქეიფოდ ინახავდენ. როგორც კავკასიელებს, დიდ პატივსა სცემდენ, განსაკუთრებით ქალები...”¹

პეტერბურგიდან ოლლა გურამიშვილისადმი მიწერილ წერილში (1873) ილია ჭავჭავაძე იუწყებოდა: „წარსულ ორშაბათს კანვოელებმა დამპატიჟეს, ქართული

¹ აკაკი წერეთელი, თხზულებათა სრული კრებული, ტომი VII, სახელმწიფო გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი, 1958, გვ. 87.

სადილი გამიკეთეს, მშვენიერის სიმღერით, თარითა და ჭიანურით შემაქციეს, ქებაც შემასხეს, მაგრამ ჩვეულებრივ ეს ქება უფრო მეწყინა, ვიდრე მიამა. მეჯავრება მე მაგისტანები, მაგრამ რას უზამ ჩვეულებას, რომელიც რჯულთ უმტკიცესია".¹ ცნობილია, რომ ალექსანდრე ყაზბეგის ბიძაშვილი დიმიტრი, რუსეთში სწავლისას, ხშირად ხვდებოდა კანკონელებს და თურმე მათ ლექცია-საუბრებს უტარებდა.² პეტერგოფში მყოფ ალექსანდრე ყაზბეგს კი შემთხვევით შეხვედრია „ერთი კანკონი ქართველთაგანი“, რომლის ვინაობასაც არ ასახელებს.³

ხელგაშლილ და უზრუნველ ცხოვრებას შეჩვეული ზოგიერთი ყოფილი კანკონელი უფრო მდორედ მიმდინარე ცხოვრების რიტმს ველარ მისდევდა, ამიტომაც მრუდე გზას დაადგა. გიორგი ლასხიშვილი, როცა ის ციხეში იჯდა, იხსენებდა ვინმე გიორგი მიქელაძეს (ალექსანდრე ფრენკელი ნიგნში „ტატო ნულუკიძე“ ასახელებს ცნობილ ყაჩაღს, თავად გრიგოლ მიქელაძეს. საფიქრებელია, რომ ეს ერთი და იგივე პიროვნებაა)⁴, იმდროინდელ „დასავლეთ საქართველოს ზელიმ-ხანს“, რომელმაც, როცა სახსრები შემოაკლდა, ყაჩაღობა დაიწყო. „მთელი

¹ ილია ჭავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული, ტომი X, თბილისი, 1961, გვ. 313.

² ცამციშვილი, ფურცელი 160.

³ ალექსანდრე ყაზბეგი, თხზულებათა სრული კრებული, ტომი V, „საბჭოთა მწერალი“, თბილისი, 1950, გვ. 185.

⁴ ალექსანდრე ფრენკელი, „ყაჩაღი ტატო ნულუკიძე“, თფილისი, სტამბა „ნადეჟდა“, 1911, გვ. 8.

ჯარი, პოლიცია ფეხზე დააყენა მის დასაჭერად, მაგრამ
ამაოდ! სასწაულებრივ უქრებოდა ხელიდან მდევნელთ.
რამდენჯერმე ციხიდანაც გაიქცა".¹

ზელიმ-ხანისა რა მოგახსენოთ და როგორც დოკუმენტებიდან ირკვევა, გიორგი მიქელაძე ჩვეულებრივი ყაჩალი და მკვლელი იყო. გიორგი მიქელაძის მამა თავადი პეტრე შეძლებული ადამიანი ყოფილა. „კაცად გამოყვანისათვის“ სასწაულებლად შვილი პეტერბურგში გაგზავნა, სადაც იგი მალე კანვოიში მოხვდა. სამსახურის მოხდის შემდეგ ჩინებულად გაუვლია ოფიცრობის სავალდებულო გამოცდა, გადაუყვანიათ ულანების პოლკში კორნეტის წოდებით და გზის ფულად ათასი რუბლიც მიუციათ.

თურმე გაამწესეს ხივაში, შუა აზიაში „თავის გამოსაჩენად და ღენერლობის საშოვნელად“. მაგრამ ხივაში წასვლის მაგიერ ის მშობლიურ კულაშში ჩავიდა, სამსახურს თავი მიაწება და სახლში დარჩა. სამი წლის შემდეგ მამამისი გარდაიცვალა და მთელი მისი ავლადიდება მემკვიდრეობით ერგო. იქამდე და შემდგომშიც გიორგი მიქელაძე განაგრძობდა ქუთაისში, სადაც დიდი პოპულარობით სარგებლობდა, ქეიფსა და დროს ტარებას, ქუთათური ქალების „გულთა პყრობას“, მუშტი-კრიკს და აზარტულ თამაშებს. თუ ჩხუბში მას ღონიერი კაცის სახელი გაუვარდა, თამაშში ბედი არ სწყალობდა: გამუდმებით აგებდა. ცოტა ხანში საკუთარი უზარმა-

¹ გიორგი ლასხიშვილი, მემუარები, გამომცემლობა „საქართველო“, თბილისი, 1992, გვ. 45-46.

ზარი ქონება გაანიავა. ერთხელ, კულაშის მახლობლად ვილაც ნანეიშვილი გაძარცვეს, ეჭვი მიქელაძეზე აიღეს, მაგრამ სასამართლომ გაამართლა. ამასობაში ის ჩვეუ-
ლი ტემპით აგრძელებდა ქეიფსა და აზარტულ თამაშს, მაგრამ გასაყიდი აღარაფერი ჰქონდა. მის შესახებ ხალხში ხმა დაირხა – მიქელაძე ყაჩაღობსო. ერთ ღამეს სამტრედიის სადგურთან რკინიგზის ოსტატის ცოლი მოკლეს. რამდენიმე ახალგაზრდა, მათ შორის მიქელაძეც დააპატიმრეს. ყველამ დაიქირავა ადვოკატი, მიქელაძის გარდა, რადგან უფულოდ იყო დარჩენილი. მას მიუსაჯეს კატორღა და გადააგზავნეს მეტეხის საპყრობილეში. გზა-
ში მატარებლიდან გადახტა და აჯამეთის ტყეს შეაფარა თავი. უშედეგოდ ეძებდნენ სამი წლის განმავლობაში, ამბობენ, ნახევარ წელიწადს ოსმალეთში იმყოფებოდაო. მთელი ეს ხანი მიქელაძეს ბევრი ძარცვა-მკვლელობა დაბრალდა: 1877 წელს სენაკის მაზრაში, აბაშასთან, გაძარცვეს ვაჭრები. გაზეთი „დროება“ (1880, №124) წერდა, რომ ორი ცხენოსანი მიუახლოვდა ვაჭრებს „დაჰკივლეს, იშიშვლენ ერთმა ხმალი და მეორემ რევოლ-
ვერი და გულ-და გულის იერიშით ეძგერენ ზარ-დაცემულ ვაჭრებს და მხლებელს. ავაზაკებმა ცხენიდან გადააგ-
დეს ურია და ხმლის ყუა დაარტყეს კისერში, ფალავას კი ხელი არ ახლეს, მხოლოდ ცხენი მოუკლეს. მისდგენ მხოლოდ სტეფანე გულავას, რომელსაც ახალუხის უბეში ჩაკერებული ჰქონდა 4.000 (ვითომც) რუბლი. ეს უკანას-
კნელი ნაკუნ-ნაკუნად ააგეს თუ ხმლით, თუ რევოლვე-
რით, ააჭრეს ფულიანი უბეები. დასჭრეს აგრეთვე მოკ-

ლულის ძმა პავლე გულავა და შემდეგ მოჰყურცხლეს“. ცხელ კვალზე ხელისუფლებამ მიქელაძეს მიაგნო: ის კულაშში ერთი ლამაზმანის სახლში იმალებოდა. სახლს ორმოცმა შეიარაღებულმა მხედარმა შემოარტყა ალყა და ცეცხლი გაუხსნა. „კეკლუცი არსების ალერსით ღონე-მიხდილი მიქელაძე პერანგამარა, ცალ ხელში სატევ-რით და მეორეში რევოლვერით გამოვარდება კარში, მაგრამ იმავე „კეკლუცის“ (?) თხოვნით იარაღს ჰსდებს და ჰნებდება“. გამოძიება მას დაუმორჩილებლობასა და იარაღის ხმარებასაც აბრალებდა – რამდენჯერმე გაის-როლაო, თუმცა საბოლოოდ ამ საქმეში რაღაც მანქა-ნებით გამართლდა, მაგრამ ციხეს, როგორც ჩანს, თავი მაინც ვერ დააღწია.¹ „ქუთაისის ციხეში ჩემი ყოფნის დროს, – წერდა ლასხიშვილი, – იგი უკვე მოხუცებული და დავრდომილი იყო. ავადმყოფობის გამო კატორღაშიც არ გზავნიდენ, რომელიც კარგა ხანია გადაწყვეტილი ჰქონდა მას“.²

ზემოთ ნახსენები ნაღდი ზელიმ-ხანისა და კანკოე-ლების გზები კი ერთხელ სინამდვილეში გადაიკვეთა. აი, როგორ მოხდა ეს: ნატო ვაჩნაძის მამას, გიორგი ანდრონიკაშვილს, ინგუშეთის ნაზრანის ოლქის უფროსს, ზელიმ-ხანის დაჭერა დაავალეს. ვაჩნაძის მონაყოლით, მამამისი თურმე ფეხს ითრევდა, მაგრამ ერთი რუსი გენერლის ნათქვამმა, – ზელიმ-ხანი დიდი ხნის დაჭე-რილი იქნებოდა, მასთან შებმის რომ არ შეშინებოდა-

¹ იხილეთ გაზეთი „დროება“, 1880, №№ 122, 123, 124, 128, 129.

² ლასხიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 45-46.

თო, – ანდრონიკაშვილს ექსპედიციაში წასვლა გადა-
ანყვეტინა. გამგზავრების წინ მასთან სახლში უცნობი
კაცი მისულა და უთქვამს: „ზელიმ-ხანის გამოგზავნილი
ვარ, იგი გთხოვთ, ჩემს წინააღმდეგ ნუ გამოილაშქრებ-
თო. მიბრძანა გადმოგცეთ, ქართველის სისხლის დაღ-
ვრა არ მინდაო".¹ ანდრონიკაშვილმა თავისი არ დაიშალა
და გაემგზავრა. სამხედრო გზაზე, ხეობაში ჩაუსაფრდა
თურმე ზელიმ-ხანი და როგორც კი ანდრონიკაშვილი
რაზმთან ერთად გამოჩნდა, პირველივე გასროლით
მოკლა. როგორც ირკვევა, ზელიმ-ხანი ლამის ყველას
წინასწარ აფრთხილებდა. ერთხელ თურმე ბანკს უნდა
დასცემოდა და ხელისუფლებას აუწყა კიდეცა, იმათაც
თითქოს ზომები მიიღეს, მაგრამ ზელიმ-ხანმა ბანკი მა-
ინც გაძარცვა. ამით კი ის რუსებს ამცირებდა. არა მგო-
ნია, ანდრონიკაშვილის გაფრთხილება სინამდვილეს
შეეფერებოდეს, რადგან ამ უკანასკნელმა დააპატიმრა
და ფაქტობრივად მძევლად აიყვანა ზელიმ-ხანის ოჯა-
ხი, რის გამოც ის ანდრონიკაშვილს სამკედრო-სასი-
ცოცხლოდ გადაეკიდა. როგორც ირკვევა, ზელიმ-ხანს
ანდრონიკაშვილი თავად არ მოუკლავს. ეს უპირატე-
სობა გადაულოცა ინგუშ თანამებრძოლს, რადგან
ანდრონიკაშვილი ინგუშების ოლქის უფროსი იყო და
არა ჩეჩნების. როცა მეფე ნიკოლოზ II-მ ანდრონიკაშვი-
ლის მოკვლის ამბავი გაიგო, გაბრაზებულა: ნუთუ ჩემს
ოფიცრებში ისეთი არავინაა, რომ ზელიმ-ხანს ანდრო-

¹ ნატო ვაჩნაძე, „მოგონებები და შეხვედრები“, სუხუმი, აფხაზე-
თის სახელგამი, 1953, გვ. 4-5.

ნიკაშვილის სისხლი აზღვევინოსო! ბენიამენ დოლიძეს, რუსეთ-იაპონიის ომის გმირს, გიორგის ჯერის კავალერსა და კანვოის ნევრს უკისრია ამ ამბის შესრულება და უთხოვია მეფისთვის დაღესტნის ოლქში გადაყვანა. მცირე ყოყმანის შემდეგ მეფემ ნება დართო და დოლიძე დაღესტნის ცხენოსანი პოლკის როტმისტრად დაინიშნა¹ (დოლიძე შესანიშნავი ცხენოსანი ყოფილა, მრავალი შეჯიბრების პრიზიორი, მათ შორის 1899 წელს მიღებული ჰქონდა 1100 რუბლი და ოქროს სახელობითი ჟეტონი).²

1911 წლის 15 სექტემბერს საინსპექციო კომისია რამდენიმე ინჟინრის თანხლებით გაემართა გზის შესამოწმებლად. იმის გამო, რომ საფრთხე იყო თავდასხმისა, ინჟინრებს მიჰყვებოდა დაღესტნის ცხენოსანთა პოლკის 12 რიგითი როტმისტრი დოლიძის მეთაურობით. საარქივო და საგაზეთო მასალების მიხედვით, დოლიძე მანამდეც შეხვედრია ზელიმ-ხანს – მან დააპატიმრა მისი თანამებრძოლები აიუბა და აბუბაკარი. თითქოს ზელიმ-ხანს ასევე გაუფრთხილებია ბენიამენ დოლიძეც – არ მოხვიდე, მოგკლავო.

როტმისტრ დოლიძეს მოუვიდა ცნობა, რომ ბოთლიხთან ზელიმ-ხანია ჩასაფრებულიო. ამიტომ მან დეპეშა გაუგზავნა ანდიისა და ვედენოს ოლქის უფროსებს, რათა გადაეკეტათ თავდამსხმელებისთვის უკან დასახევი გზა.

ყველა რიგითი გადაცმული იყო სამოქალაქო ტან-

¹ სიკო დოლიძე, „მოგონებები“, გამომცემლობა „ხელოვნება“, თბილისი, 1984, გვ. 17-18.

² <http://nobility.pro/ru/statya/602-dolidze-veniamin-georgievich>

საცმელში და კომისიის წევრებთან ერთად იჯდა სამ ეტლში. ორი ვერსის გავლის შემდეგ კოლონა გააჩერა რამდენიმე შეიარაღებულმა პირმა, რომელთაც იარაღის ჩაბარება მოითხოვეს. რიგითები დოლიძეს შეეხმიანნენ, როტმისტრი ჩამოხტა ურმიდან და სროლა აუტეხა დამხედურებს, მთიდან მაშინვე სროლით უპასუხეს. დოლიძის ხალხი უკანასკნელ ვაზნამდე იბრძოდა, მაგრამ ძალიან ცუდ პოზიციაში იმყოფებოდნენ და წარმოადგენდნენ იდეალურ სამიზნეს – ცამეტი კაციდან გადარჩა მხოლოდ მძიმედ დაჭრილი ორი რიგითი. ერთი ინჟინერი ტყვედ აიყვანეს, რომელიც შემდეგ გამოექცათ. თავდამსხმელებს დაელუპათ ერთი კაცი. თურმე მოკლული დოლიძის ხმალი ზელიმ-ხანმა დაისაკუთრა.

ბენიამენ დოლიძე მეფის ბრძანებით დიდი პატივით დაკრძალეს სოფელ ამაღლებაში. ცხედარს დაღესტნის ცხენოსანი პოლკის დეპუტაცია ჩამოჰყვა. მეფის სახელით, კუბო ვერცხლის ფოთლებიანი გვირგვინით შეუშკიათ და მისი ნათესავის, კინორეჟისორ სიკო დოლიძის მოგონებით, ყველა ცდილობდა, გვირგვინისთვის თითო ფოთოლი მოეტეხათ. მარმარილოს საფლავის ქვაზე წარწერა ამოტვიფრეს: „აქ განისვენებს გვამი გმირულად დაღუპული შტაბ-როტმისტრ ბენიამენ დოლიძისა (Здесь покоится прах героически погибшего штаб-ротмистра Бениамина Долидзе)“.

როტმისტრის მოკვლის სანაცვლოდ კონტრიბუციის სახით ჩეჩნებს ასი ათასი რუბლი გადაახდევინეს. აღებული თანხის ნაწილი მთავრობამ დოლიძის მამას გადასცა,

ნანილი კი – ინჟინრების ოჯახებს. საინტერესოა, რომ მრავალი წლის შემდეგ ამ ამბავს უცნაური გაგრძელება მოჰყვა: 1931 წელს, ფილმის „უკანასკნელი ჯვაროსნების“ გადასაღები ადგილების შესარჩევად სიკო დოლიძე თანაშემწეებთან ერთად გაემგზავრა ჩეჩნეთში. ადგილზე რომ ჩავიდნენ, „ტაჩანკა“ დაიქირავეს და გზას გაუდგნენ. მოგზაურობის დროს ის ადგილი გაიარეს, სადაც დოლიძე მოკლეს და რეჟისორმა ეს ტრაგიკული ამბავი გაიხსენა, მეეტლე ჩეჩენი კი ყველაფერს ყურადღებით უსმენდა, რამდენჯერმე თურმე შეკითხვაც დაუსვა – მართლა თქვენი ნათესავი იყო მოკლული ოფიცერიო? როცა ადგილზე მივიდნენ, გამყოლი დაიქირავეს და ერთი ჩეჩნის სახლში დაბინავდნენ, სადაც მეორე დღეს გამყოლი უნდა მოსულიყო. იმ საღამოს მასპინძლები გულთბილად დახვდნენ, მაგრამ მეორე დღეს ყველაფერი რადიკალურად შეიცვალა: არც გამყოლი გამოჩნდა, მასპინძელიც იმალებოდა... ქართველებს ვერ გაეგოთ, რა ხდებოდა. საღამოს კი მათ სამი მოხუცი ჩეჩენი ეწვია და სტუმრებთან გასაუბრება მოინადინა. მაშინ გამოჩნდა მასპინძელი თავის უფროს ვაჟთან ერთად და საუბარს დაესწრო. მოხუცებმა გაიხსენეს ზელიმ-ხანის მიერ დოლიძის მოკვლა და ასიათასიანი კონტრიბუცია. „ახლა კი თქვენ ალბათ, როგორც ამ ოფიცრის ნათესავი, ზელიმ-ხანის მიერ დაღვრილი სისხლის ანაზღაურებას მოითხოვთ. ჩვენ კი მეტი არაფერი შეგვიძლია“. დოლიძე სახტად დარჩა, იგი დიდხანს უხსნიდა მათ, რომ ანაზღაურება არაფერ შუაშია, რომ ის კინოს გადასაღებად

იყო ჩასული. მოკლედ, მთელი საკუთარი მჭევრმეტყვე-
ლება გამოიყენა, რომ ისინი დაეჯერებინა. მოხუცები
დიდხანს ჩუმად უსმენდნენ, თანხმობის ნიშნად თავსაც
უქნევდნენ, მაგრამ არ დაუჯერეს და წავიდნენ. მასპინ-
ძელმა კი კატეგორიულად მოსთხოვა, ბინა დაეტოვები-
ნათ. გადამღები ჯგუფის წევრები ქუჩაში აღმოჩნდნენ,
მათ ყველა გაურბოდა. ბოლოს ქართულის მცოდნე ერთი
ქისტის მეშვეობით საქმე მოგვარდა და ისინი ამ სოფელს
რის ვაი-ვაგლახით მოსცილდნენ.¹

¹ დოლიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 17-27.

1881 წლის 1 მარტს ყმათა განმათავისუფლებელმა, რეფორმატორმა ალექსანდრე II-მ მოინონა შინაგან საქმეთა მინისტრისა და ჟანდარმთა შეფის, თბილისელი მიხეილ ლორის-მელიქოვის მიერ შემუშავებული ლიბერალური პროექტი – დროებითი სათათბირო კომისიების შექმნის შესახებ, რომელიც იმპერიაში მდგომარეობის გაუმჯობესება-დანყნარებისკენ იყო მიმართული. ლორის-მელიქოვის ამ პროექტს ბევრი კონსტიტუციის უწოდებდა, რომლის განხილვა 16 მარტს იყო დანიშნული. მაგრამ მის განხორციელებას ბედი არ ეწერა: იმავე დღეს (პირველ მარტს) ალექსანდრე II ტერორისტებმა მოკლეს.

მიუხედავად იმისა, რომ ალექსანდრე II-ზე რამდენჯერმე განხორციელდა თავდასხმა (1866, 1867, 1879, 1880 წლებში), მეფის კაბინეტთან დაცვაზე მხოლოდ უნტერ-ოფიცერი და ორი კაზაკი იდგა ხოლმე. მხოლოდ მიღებებისა და მეჯლისების დროს ინიშნებოდა მეფის შესასვლელში კიდევ შვიდი რიგითი. მკვლელობის დღეს მას, როგორც მიღებული იყო, მიჰყვებოდა მხოლოდ ექვსი კანვოელი კაზაკი, მაგრამ მათ ვერ შეძლეს იმპერატორის დაცვა. იაკობ მანსვეტაშვილის თქმით, ალექსანდრე II-ს ერთი ჩვეულება ჰქონდა „აჩემებული და ვერც დევ-

ნამ, ვერც შიშმა ხელი ვერ ააღებინა... ყოველ კვირას, დღისით მანუქში დაიარებოდა, სადაც ცხენოსან გვარდიის აფიცრების ვარჯიშობა იყო ხოლმე.¹ მისი მკვლელობის დეტალები არაორდინარულია – როცა ტერორისტმა რისაკოვმა ეტლს პირველი ყუმბარა ესროლა, იმპერატორს არაფერი დაშავებია, თუმცა რამდენიმე შემთხვევითი გამვლელი, მათ შორის 14 წლის ბიჭი, დაიღუპა. რისაკოვი მაშინვე დაიჭირეს. იმპერატორი ეტლიდან გადმოვიდა, მისი მცველები ემუდარებოდნენ, რომ უკან დაბრუნებულიყო, მაგრამ მან ყური არ ათხოვა. იმპერატორი დაკავებულთან მივიდა და ვინაობა და ჩინი იკითხა. რისაკოვმა გამოგონილი სახელი უთხრა, რაზეც ალექსანდრე II-მ თქვა: „მაგარი ხარ!“ („Хороса!“) შემდეგ იმპერატორი არხის პარაპეტთან მივიდა. ამ დროს მცველებისთვის შეუმჩნევლად დარჩენილმა მეორე ტერორისტმა გრინევიცკიმ ყუმბარა ააფეთქა, რის შედეგადაც იმპერატორი, ერთი კანკოელი და თავად ამფეთქებული ტერორისტიც სასიკვდილოდ დაიჭრნენ და იმავე დღეს გარდაიცვალნენ. კანკოის თითქმის ყველა წევრმა სხვადასხვა სახის დაზიანება მიიღო. როცა მკვლელობის ამბავი გაიგო, გრიგოლ ორბელიანმა ალექსანდრე II ცხარე ცრემლებით დაიტირა: „ოჰ ღმერთო ჩემო, სადღაა იგი? თავისსავე სატახტო ქალაქში, თავის ერთგულ ხალხს შორის, კანკოის ხლებით, – კვდება საზიზღარ ბოროტ-მოქმედთაგან, ლუკმა-ლუკმად დაგლეჯილი,

¹ იაკო მანსვეტაშვილი, „მოგონებები“, გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი, 1985, გვ. 61.

სახე-დამახინჯებული!.. მოკვდა განათლებულ ევროპის ჰუმანიურ შვილთა მიერ გამოგონილ ჯოჯოხეთურ მანქანის წყალობითო!" ის ალბათ ალფრედ ნობელის მიერ შექმნილ დინამიტზე ამბობდა (თუმცა უნდა აღვნიშნო, რომ ბომბები ადგილობრივმა ქიმიკოსმა დაამზადა) და შემდეგ მოსთქვამდა: „არ ვიცი, რა ღვანლითა და საქმით გადაჰრეცხს რუსეთი ამ სამარცხვინო ჩირქს თავის ისტორიასა".¹ საინტერესოა, როცა ორმოცი წლით ადრე, მხედართმთავარ არლუთინსკის თამალობით, ის ენერგიულად სისხლში ახშობდა გურიის 1841 წლის ჯანყს² და 1866 წლის თბილისელი ამქრების გამოსვლას, მიიჩნევდა თუ არა ამას თავადი ორბელიანი სამარცხვინო ჩირქად? ორბელიანს ხომ ქართველი „ხალხიკა და ცხოვრებაც ბიუროკრატიულად, ბატონკაცურად ესმოდა. იმდენად

¹ ჟურნალი „მოამბე“, 1904, №8, გვ. 11-13.

² ნიკოლოზ ბარათაშვილი საკუთარ ბიძისადმი, გრიგოლ ორბელიანისადმი მიწერილ წერილში წერდა: „საყვარელო ძმავო გრიგოლ, შენი წიგნი მომიტანა დიმიტრი ჯორჯაძემ. დიდად მაამა ამ წიგნმა, მეტადრე ქართველების ქებაზე. – მაინთ თქვენ და იქით ანდრონიკოვი! მილიციამ, როგორც იტყვიან, ასახელა თავისი სახელი და ზღაპრული გმირობის ხმა დაიგდო მრთელს მხედრობაში; თვარემ შენ თვითონ შეიტყობ დაწვრილებით. – მითამ როდის და რაში არა ეყოფილვართ კარგნი, მაგრამ ჩი მიქუნნიმ! მჯერა სარდლობა არლუთინსკისა, საგინოვისა და გურამოვისა, რადგან შენ აქებ, მაგრამ მინდა ერთი ჩაგიხველოთ; შენი დიპლომატობა ხომ ადრევე ვიცოდი: ხუმრობა არ არის, რომ ქართველმა კაცმა გურულებს შეაგონოს ყოველივე უბედურება, რომელიც მუუდგების აღშფოთებას; შაბამ მკლავთა და განკარგულებათა თქვენთა!" <http://nbaratashvili.blogspot.com/2016/02/i.html>

სწამდა საქართველო მხოლოდ, რამდენადაც საჭირო და გამოსადეგი იყო მისთვის და მისიანებისათვის, და თუ ეს არ იქნებოდა, ქვა ქვაზედაც ნულა ყოფილიყო!!! ურუსებოდ ქართველის წარმოდგენა არ შეეძლო, მით უფრო, რომ რუსეთი პირადად მისი დიდი მწყალობელი იყო... გრიგოლს თვით რუსზედაც უფრო სწამდა რუსი. რუსი ქართველში ჰყავდა განხორციელებული და ქართველი რუსში¹.

ალექსანდრე II-ის მკვლელობის გამო კონსტიტუციური ყრილობის დაფუძნება და, საერთოდ, დემოკრატიული ცვლილებების განვითარება 25 წლით გადაიდო. დაიწყო იმპერატორ ალექსანდრე III-ის მეფობის რეაქციული წლები, რომელიც არ შენელებულა მის გარდაცვალებამდე.

1882 წლის 1-ლ თებერვალს კავკასიური ესკადრონი დაიშალა. კავკასია უკვე დამორჩილებული იყო, არავის მოთაფლვა და დაპყრობა აღარ იქნებოდა საჭირო. თანაც მთავრობის აზრით, სამხედრო თვალსაზრისით ამ ესკადრონს საექვო ღირებულება ჰქონდა, რადგან უმეტესწილად ასრულებდა ცერემონიალურ ფუნქციებს, როგორიცაა აღლუმებში, დღესასწაულებში მონაწილეობა და სხვადასხვა ქვეყნის მონარქების დახვედრა. უკანასკნელი აღლუმი, რომელშიც მონაწილეობდა კავკასიური

¹ აკაკი წერეთელი, თხზულებათა სრული კრებული, ტომი VII, სახელმწიფო გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი, 1961, გვ. 117-119.

ესკადრონი, ჩატარდა 1881 წლის მაისში პეტერბურგის „ცარიცინ ლუგზე“. ყარაბაღულ ცხენებზე ამხედრებულნი, თვალწარმტაც სამოსში გამოწყობილნი და ძვირფას იარაღასხმულნი – ქართველები, ლეკები, ჩერქეზები და მუსლიმთა წარმომადგენლები, ჩამწკრივდნენ ერთ რიგად. იმპერატორ ალექსანდრე III-ის მისალმებას ყველა ქვედანაყოფმა მშობლიურ ენაზე უპასუხა, შემდეგ კი ჩორთით ჩაიარა მისი უდიდებულესობის წინაშე.¹

ესკადრონის დაშლით და მათი ოთხი ასეული კაზაკების ჩანაცვლებით სახელმწიფომ ეკონომიკური სარგებელიც ნახა – წელიწადში 7 ათას რუბლს ზოგავდა.² დაშლის შემდეგ ესკადრონის ოფიცრებს დაენიშნათ პენსია წელიწადში 1200 რუბლის ოდენობით.³ ესკადრონის 54-წლიანი არსებობის პერიოდში მოამზადეს 754 ოფიცერი, მათ შორის 524 კავალერიის კორნეტი და 230 მილიციის პრაპორშჩიკი.⁴

ნაციონალური ქვედანაყოფიდან 1882 წლიდან სამსახურში დატოვეს მხოლოდ ყირიმელ თათართა ჯგუფი, რომელიც გამწესებული იყო კაზაკების ესკადრონთან. მიუხედავად გაუქმებისა, 1917 წლამდე კაზაკების ესკადრონში მაინც იღებდნენ კავკასიელ წარმომადგენლებს.

¹ Владимир Воейков, С царем и без царя: Воспоминания последнего дворцового коменданта государя императора Николая II, Воениздат, Москва, 1995, გვ. 135-140.

² Клочков, დასახ. ნაშრ., გვ. 210-211.

³ Галушкин, დასახ. ნაშრ., გვ. 37.

⁴ Клочков, დასახ. ნაშრ., გვ. 211.

განსაკუთრებით ბევრი ოსი იყო კანკოიში. მათი უმრავლესობა მართლმადიდებელი სარწმუნოებისა გახლდათ.

თებერვლის რევოლუციის შემდეგ, 1917 წლის 2 მარტს, ნიკოლოზ II გადადგა, ხოლო 4 მარტს, კანკოიმ არსებობა შეწყვიტა. რუსეთის ისტორიაში დასრულდა ერთი ეპოქა და დაიწყო სრულიად ახალი – იქამდე არნახული ნგრევის, ძალადობისა და სისხლიანი ტერორის – ხანა.

ფოტოგრაფიზი

ქართველი ჰუსარი

მარცხნიდან უნგრელი და
ქართველი ჰუსარები

პეტრე ბაგრატიონი

მარცხნიდან მეორე პეტრე ბაგრატიონი
მხატვარი კ.კ. პირატსკი

მიხეილ ამილახვარი

დიმიტრი ამილახვარი

კონსტანტინე ერისთავი

დიმიტრი ფოცხვერია ოჯახთან
ერთად

არღუთაშვილი

ილია ჩოლოყაშვილი

სიმონ აბაშიძე-გორლენკო

ქართველი მებაჟრეები

მარცხნიდან მეორე
მწერალი იონა მეუნარგია,
მეოთხე - კანკოელი გრიგოლ გვათუა

კანკოელის ხმალი. ინახება გოგი
ანდრონიკაშვილის ოჯახში.

კანკოელის ვერცხლის მედალი,
ალექსანდრე II-ის კანკოიში
სამსახურისთვის

მარცხნიდან:

ნ. ნულუკიძე, სეფედავლე (სეფე)
და ანემპოდისტო (ანემპოდისტე)
მაჩაბლები

სამსონ აბაშიძე

ილიკო წერეთელი

გიორგი ანდრონიკაშვილი

სოლომონ ანდრონიკაშვილი

ბენიამენ დოლიძე

ალექსანდრე ვიტგენშტეინი
დედასთან ერთად

გრიცკო ვიტგენშტეინი

ნიკო დადიანი

ანდრია დადიანი

უჩა დადიანი

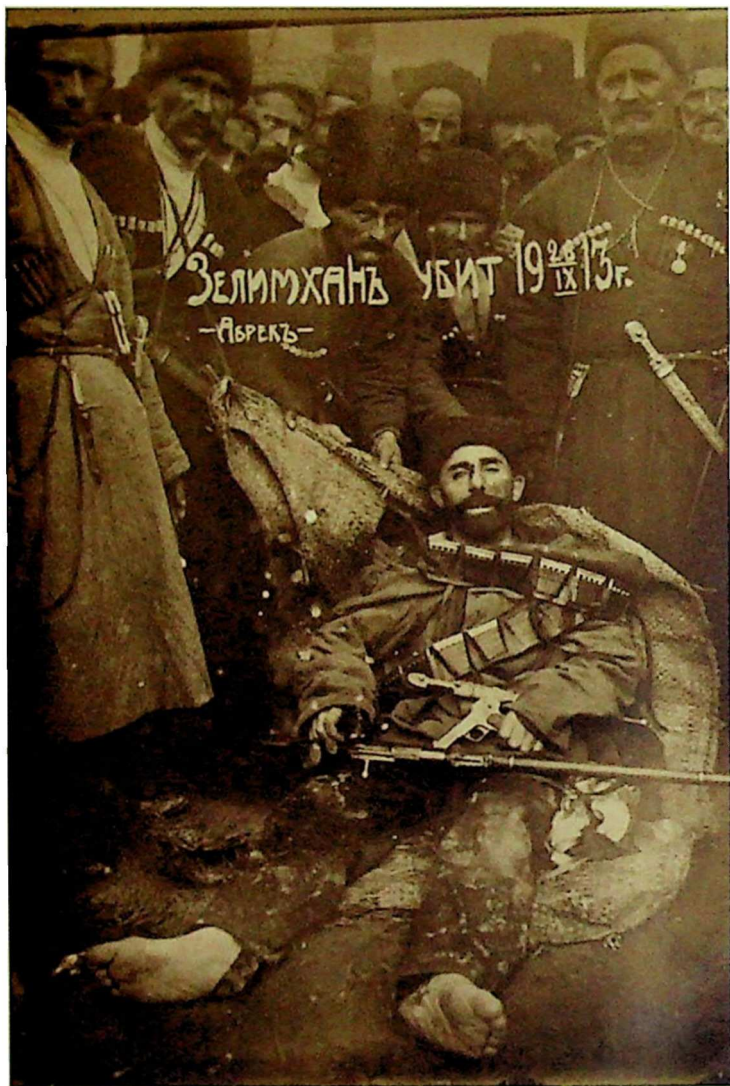
ბაბილინა დადუშელიანი

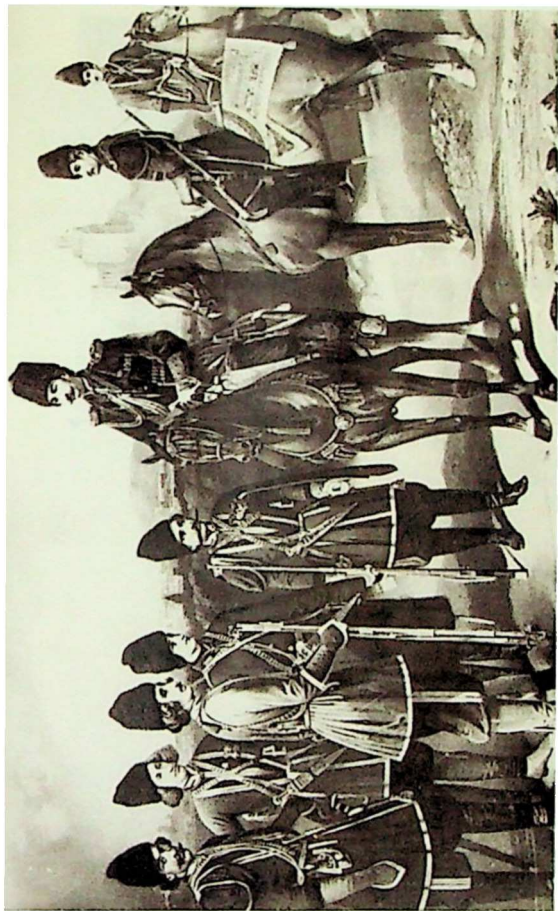
ქართველი კანკრები.

მარცხნიდან დგანან: ილია ზანდუკელი, დიმიტრი ყარანგოზიშვილი, ანდრონიკაშვილი, უცნობი.

მარცხნიდან სხედან: ჩიტო ავალიშვილი, უცნობი, სიმონ აბაშიძე-გორლენკო.

მოკლული ზელიმ-ხანი

ქართველი კანკინელები მეტეხის ტაძრის ფონზე, მხატვარი ა. გუბენსი, 1860.
 მარცხნიდან მარჯვნივ: 1. მიხეილ ამილახუცარი; 2. ფალავანდიშვილი; 3. არღუთაშვილი;
 4. უცნობი; 5. კონსტანტინე ერისთავი; 6. სიმონ აბაშიძე-გორდენკო; 7. სიმონ აბაშიძე;
 8. ალექსანდრე ლეონიძე.

მარცხნიდან მესამე ალექსანდრე ამილახვარი (თეთრ ჩექმებში), 1911.

შუაში ზის ალექსანდრე ამილახვარი, ნიუ-იორკი.

პირველ რიგში მარცხნიდან მეორე – ელიზბარ ეაჩხაძე; მის გვერდით – ალექსანდრე სულხანიშვილი. ცენტრში ზის – ქაქუცა ჩოლოყაშვილი; მის გვერდით – მარცხნივ ალექსანდრე ამილახვარი – კანკოელი; მარჯვნივ დავით რევაზიშვილი (სოფელ კავთისხევიდან). მეორე რიგში მარცხნიდან მეორე - ილიკო ქარუმბიძე.